

בינ"ו עמ"י עש"ו

קונטרס

מגיד דבריו ליעקב

תניינא

שיחות מוסר על סדר פרשיות השבוע

כולל

דברי חיזוק והתעוררות
בענייני עבודת ה'

נסדר ונערך משיחות מוסר
שנאמרו במקהלות על ידי
הגאון הגדול

רבי יעקב חיים סופר שליט"א

ראש ישיבת 'כף החיים'

בצירוף חידו"ת על הפרשה

פרשת אמור

ירושלים עיה"ק תוכב"א

תש"פ לפ"ק

שיחות מוסר אלו הנדפסים כאן בס"ד, נסדרו ונערכו מתוך קלטות של שיחות מוסר שנמסרו בשנת תשמ"ו בירושלים ת"ו. ואם שגיתי, איתי תלין משוגתי. ובקשתינו שטוחה לפני המעיינים הי"ו, כי כל שגגה וטעות יתלו בחסרון דעת העורך, ואנא יעמידוני על טעותי.

בסוף החוברת מצורף מאמרים על פרשת השבוע, ממאמרי רבינו שליט"א על התורה כת", אשר רובם רואים אור לראשונה כאן בס"ד.

ניתן להצטרף לרשימת התפוצה

במייל: 8542164@gmeil.com

ניתן להשיג את החוברות
בנקודות המכירה
של י. בלוי בבתי הכנסת

©

כל הזכויות שמורות

אין לצלם להעתיק לשכפל וכל כיו"ב,
בלא רשות מפורשת בכתב מהמחבר

הערות והארות תיקונים יתקבלו בשמחה,
ובעז"ה יתוקנו במהדורה הבאה

להערות והארות
ניתן לפנות בשעות בין הסדרים
לפלאפון מספר 0548-542-164

פרשת אמור

מפתח עניינים

להזהיר גדולים על הקטנים - פשטו של מקרא / להזהיר גדולים על הקטנים - על כל אחד להדריך את הקטנים ממנו בדרך התורה / הוכח לחכם ויאהבך - דרכי התוכחה / להזהיר גדולים על הקטנים - דוגמא אישית / להזהיר גדולים על הקטנים - על הדברים 'הקטנים' / חשיבות התפילה בציבור

מפתח חידושי תורה

- א. בענין ואת אביה היא מחללת יט
ב. בענין בת כהן שזינתה כ
ג. בענין שלא תהא זביחתן אלא על מנת ליאכל בתוך זמנם כג
ד. בענין נסכי מנחת העומר כג
ה. בענין ילפינן לולב מסוכה כה
ו. בענין אתרוג ככדור כח
ז. בענין מצות אכילת פת בליל סוכות ל
ח. בענין ובני ישראל עשו כאשר צוה ה' את משה לד

הלימוד בחוברת זו מוקדש לעילוי נשמת

מסעודה בת חסיבה	אליהו מאיר בן סימי	יפה בת עליה
שמעון בן עליה	יוסף בן אסתר	פיבי בת חסיבה
מסעוד בן אסתר	סימי בת חנה	מרגלית בת סימי
יצחק שלום בן צ'לחה חנה	שולמית בת כחילה רחל	יעקב בן עליה

תנצב"ה

להזהיר גדולים על הקטנים - פשוטו של מקרא

בעזרת ה' יתברך נראה כמה הערות ולימודים בפרשת השבוע, פרשת אמור.

ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם לנפש לא יטמא בעמיו. כי אם לשארו הקרוב אליו וכו'.

כל אחד מרגיש בפסוק זה את הכפילות, אמור אל הכהנים ואמרת אליהם. לכאורה אחרי שאמרנו 'אמור אל הכהנים' בוודאי שהכוונה היא 'לך ותאמר אל הכהנים ותדבר אתם', ולמה זה הוסיף הכתוב פעם שניה ואמר שוב 'ואמרת אליהם'? וכי בחנם כפל זאת הכתוב? הלא זאת אנו יודעים בבירור וכדבר פשוט, שאין אפילו אות אחת יתירה בתורה, שהרי אפילו תגין וכתרי אותיות אנו דורשים (מנחות כט:).

ורש"י כאן מביא בשם רבותינו (יבמות קיד.) שדרשו מכפילות זו, אמור ואמרת - להזהיר גדולים על הקטנים. ופשוט הענין הוא שבאו להזהיר גדולים על הקטנים לגבי טומאה. שבכל המצוות רק אב הקטן מוזהר עליו אבל שאר בני אדם אין מוזהרין עליו, וכמו שאמרנו קטן האוכל נבילות אין בית דין מוזהרין עליו, מה שאין כן לגבי טומאה, בא הכתוב כאן ואומר 'להזהיר גדולים על הקטנים', מצווים כולם על הפרשת הקטן מן הטומאה.

להזהיר גדולים על הקטנים - על כל אחד להדריך את הקטנים ממנו בדרך התורה

אבל יש עוד בחינה של 'להזהיר גדולים על הקטנים'.

ידוע שהגאון רבי ישראל מסלנט זצ"ל, לעת זקנתו לאחר גיל שבעים, עזב את מקומו ואת ביתו ואת כל תלמידיו, ונסע לעיר פריז. רבי ישראל נפטר בכ"ה בשבט תרמ"ג, ובערך בשנת תר"מ, שלש שנים לפני שנפטר, נסע לפריז. ותימה מה יש לגאון ישראל וקדשו לחפש בעיר הזו שירדה פלאים? הרי בדור הראשונים לפני כשמונה מאות שנה היתה העיר פריז מרכז של תורה, והיתה שם הישיבה הגדולה של אחד מרבותינו הראשונים, רבי יחיאל מפאריז. אבל זה שנים רבות שירד שם קרן התורה והיראה^א והתגברה שם הטומאה הרבה, ולמה עזב רבי ישראל את מקומו ברוסיה, שאז היו שם כשלושה מליון יהודים יראים ושלמים, והיו זקוקים לו, ואף על פי כן הוא נטש אותם ועזב אותם כדי להגיע לפריז, עיר שכמעט ולא היה בה תורה? הרבה התפלאו על זה.

א. אך שמעתי מכמה אנשים שברוך ה' בשנים האחרונות מתעורר שם מחדש קול התורה ונפתחים שם ישיבות קדושות, וגדל הרבה הציבור החרדי, ונתרבו שומרי תורה ומצוות ב"ה, והתורה מחזרת אחר אכסניא שלה.

מובא בספרים (תנועת המוסר ח"א עמוד 231), שרבי ישראל זצ"ל הסביר שזהו מפני שצריך להזהיר גדולים על הקטנים. שהרי, הגמרא אומרת (שבת נד): שמי שכוחו יפה להוכיח את אנשי ביתו ואינו מוכיח אותם, נתפס על אנשי ביתו. כלומר, מכיוון שאם הוא היה מזהיר אותם ומדריך אותם בדרך הנכונה היו שומעים בקולו, והוא מתעלם, אז הוא נחשב אחראי לכל מה שיעשו, וכל מה שיעוללו - הכל רשום בפנקס שלו. בעתיד הוא יעמוד וישאל, הרי לא עשיתי כלום!?! מה אתם רוצים ממני?! - אבל למרות שלא עשית בקום עשה, אבל הרי יכלת לעמוד ולהשפיע על אחרים שלא יעשו מה שעשו, או לפחות להשתדל להשפיע עליהם, ולכן אתה נתפס על עוונם ואתה אחראי על כל מה שעשו.

עוד אומרת הגמרא, מי שיכול להזהיר, להרעיש ולהשפיע, על אנשי עירו, והוא אינו מזהיר אותם, נתפס על אנשי עירו. יכול להיות שיש שם בעיר שלו אלפי אנשים שאם הוא היה פועל, מדבר ומשכנע אתם היה מצליח להשפיע עליהם להיטיב את מעשיהם, ומשלא עשה כך - נתפס על כל אנשי עירו.

בזמן מלחמת העולם הראשונה נדרו קהילות ועיירות שלימות וברחו מפני הגרמנים, וגם רבינו החפץ חיים זצ"ל גלה ממקום למקום מאימת המלחמה. הגיע החפץ חיים לעיר אחת ערב הפסח, ואמרו לו, כבוד הרב, תראה, המצב כאן קשה, ויש הרבה פליטים עניים בעיר. בכל השנים כולם לפני חג הפסח היו עושים מגבית גדולה ואוספים כסף 'קמחא דפסחא' כדי שיהיה לעניים לצרכי החג המרובים. ועכשיו שהוא זמן מלחמה ויש עניים שאין להם פת לאכול, על אחת כמה וכמה שצריכים באופן דחוף לערוך מגבית גדולה. אלא מאי?! בגלל המצב, יש הרבה שפוטרים את עצמם ואומרים, עכשיו שיש מלחמה ואי אפשר לדעת מה ילד יום, עדיף לשמור את הכסף לעצמנו ולא לתת אותו, שהרי מי יודע מה למה נצטרך אותו. ובפרט שבאו לכאן הרבה אנשים זרים שהם לא מעניי עירנו, ולא מוטל עלינו לזון את כולם. לכן, ביקשו הגבאים מהחפץ חיים, תעזור לנו להשפיע על הציבור שיתנו בעין יפה ולא יפקיר את העניים ואת הפליטים.

החפץ חיים שמע ונרתם לצורך המגבית, והחל מרעיש על זה הרבה. ומה אמר לאנשים? - אמר להם כך: תראו, אף אחד לא יודע את יומו האחרון. אולי היום, אולי מחר, ואולי עוד עשרים שנה, כפי מה שה' יתברך חי החיים קוצב לכל אחד ואחד. אף על פי כן, אני כבר אדם זקן, ויכול מאד להיות שבתוך זמן קצר אעמוד בשמים למשפט לפני בורא עולם. גידו לי, ישראל מאיר, אתה היית בקהילה פלונית וידעת שיש בה עניים ופליטים ולא נותנים שם קמחא דפסחא ולא עוזרים להם. למה שתקת?! ומה אני אענה להם?! לא יהיה לי מה לענות להם. לכן אני רוצה להציל את נפשי ולומר לכם, דעו! יש אנשים עניים עד פת לחם, ולכן למרות שהשעה היא שעת חירום והמלחמה משתוללת, חייבים לתמוך בהם. ואלו

הפליטים, נכון שהם לא מאנשי העיר, אבל עדיין, וכי הם לא יהודים? אדרבה, הם אומללים שגלו ממקומם ומביתם, ועוד יותר יש חובה לתמוך בהם. ואני צועק ומזהיר שתתנו צדקה ותתנו קמחא דפסחא! ואני את נפשי הצלתי. עכשיו כשאבוא לשמים לא יוכלו עוד לבוא אלי בטענות. אני את המוטל עלי עשיתי, ומעתה כל אחד יבחר את שיעשה.

כששמעו את התוכחה הנוראה של החפץ חיים, את הדברים הללו היוצאים מלבנו הטהור, מיד ערכו מגבית גדולה שהצליחה מאד מאד.

זה המושג של 'נתפס על אנשי עירו'. אם אתה יכול להשפיע על אנשי המקום שלך, אל לך לומר 'מי אני ומה חיי', ו'אני לא יודע לדבר', ועוד אי אלו תירוצים. 'נתפס על אנשי עירו!' כל המחדלים וכל הקלקולים שייעשו כאן, כולם תלויים בקולר שלך ויתבעו אותך על זה.

ומי שיכול למחות בכל העולם כולו, אומרת הגמרא, ומפרש רש"י כגון מלך או נשיא, ולא מיחה - על העולם כולו הוא נתפס. כל מה שיעשו כולם שלא כהוגן, יתבעו ממנו.

זו היתה הסיבה שרבי ישראל עזב בעת זקנותו את רוסיה, ועבר לפרו. הוא סבר שהיות ודבריו נשמעים יש עליו חובה לפעול ולהציל את ישראל בכל מקום! ולכן, למרות שהוא היה חולה וזקן, ולמרות שהוא צריך לעזוב את המשפחה ואת הישיבה, הוא עשה את כל זה ועבר לפרו. שם השתדל כמה שיכל והתאמץ הרבה כדי להעמיד הדת על תילה. הוא דאג שיפתחו שם מקווה, הוא הביא לשם שוחט הגון, והוא דאג שיפתחו שם שיעורי תורה. הוא עצמו הלך ואמר שיעורים באוניברסיטה שם. הוא, שגדול הדור היה, הלך ולימד את אותם נערים שלא ידעו מימינם ומשמאלם, שידעו קצת מה חובת האדם בעולמו.

זה עוד ענין בענין הזה של 'להזהיר גדולים על הקטנים'. כל אחד הוא בבחינת גדול שיש קטנים ממנו, שהוא יכול להשפיע עליהם והוא מחוייב לעשות את זה. האדם בתוך משפחתו הוא אבי המשפחה, הוא גדול הבית, ועליו מוטל לדבר לשכנע ולהסביר. ישמעו לו? - לא בטוח. לא תמיד זה בידים של האדם שישמעו לו, אבל מכל מקום להשתדל בדבר הוא מחוייב. לנסות להסביר ולשכנע הוא צריך, ומזה אין פוטר ואין פטור.

שמעתי שמספרים על דודי מרן ראש הישיבה הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל, שהיה מעשה בילד אחד שהאבא שלו רצה שהוא ילמד בתלמוד תורה, אבל בבית שלו היו דעות אחרות. 'למה לשלוח אותו לתלמוד תורה? - אפשר לשלוח אותו לבית ספר ומזה אחר כך יוכל לצאת פרנסה טובה', אולי יהיה שודד דרכים למשל... ניסה האבא לשכנע כמה שיכול, אבל לא עלה הדבר בידו.

נודע הדבר לרבי יהודה, וקרא לו לאבא. אמר לו, שמעתי שיש לכם תוכנית לשלוח את הילד לבית ספר עם לימודי חול, איך ייתכן כזאת? הלא אתה מצווה עליו שילמד

תורה! אמר לו האבא, מה אני יכול לעשות? ניסיתי! דברתי, שכנעתי, ולא הצלחתי. אמר לו רבי יהודה, מה אתה יכול לעשות? צום ותענית אתה יכול לעשות! לך לבית ותאמר להם אני שובת רעב. אני לא אוכל כלום עד שתשמעו בקולי. אל תאכל ארוחת בוקר, ארוחת צהריים וארוחת ערב. ונראה מה יהיה...

חזר האיש לבית, והודיע: אני רוצה שהבן ילך לתלמוד תורה, ואני לא מתכוון לאכול עד שכך יהיה. לא אכל ארוחה ראשונה, ואחר כך גם לא אכל ארוחה שנייה. כיוון שראו שהוא עומד בשלו, אמרו לו, בסדר, מה שתגיד, מקובל עלינו, העיקר תאכל.

כל אחד צריך לדעת עם מי יש לו עסק. יש אחד שאם יאמר שהוא לא אוכל, יאמרו לו, 'טוב מאד, אנחנו נאכל את שלך'... אך על כל פנים כל אדם צריך לדעת שיש לו כוחות, שבהם הוא יכול לפעול. אל לו לומר, 'מי שומע היום?' 'היום זה דור חלש, נשמות קטנות ונשמות גדולות'... אין דברים כאלו. להזהיר גדולים על הקטנים! אתה אבי הבית, ועליך להיות המזהיר, המוכיח והמדריך בדרך התורה.

וזהו לשונו הנפלא של רבינו הגדול בעל החתם סופר זצ"ל (בהקדמתו לתשובותיו חלק יורה דעה), שהתפקיד שלנו הוא להרבות את אוהביו ולמעט את מורדיו של הקב"ה. זה היה תפקידו של אברהם אבינו שנטע אמונה בלב הבריות וקירב אותם תחת כנפי השכינה, וזכה למה שזוכה, וקראו הקב"ה "אברהם אוהביו", והוא אבי האומה, ראה שם מתק לשון הזהב של רבינו החתם סופר זצ"ל. וזה הוא גם התפקיד שלנו.

הוכח לחכם ויאהבך - דרכי התוכחה

איך עושים את זה? - זה דבר שצריך לימוד ועיון, ייעוץ והתבוננות. יש עצה נפלאה של רבינו מהר"ם אלשיך, שהיה לפני כארבע מאות שנה בדור של מרן הבית יוסף ושל האר"י הקדוש. הוא אמר, למה התכוון שלמה בחכמתו כשאמר (משלי ט, ח) 'אל תוכח ליץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך?' - התכוון שלמה, שכאשר אתה בא להוכיח את חבריך, אתה צריך לעשות את זה בחכמה. יש אחד שכשבא להוכיח מישוהו הוא תופס לשון קשה ומדבר אליו בדברים קשים כגידין. הוא מגיע לליץ ואומר לו, דע לך שאתה ליץ! אתה רשע! אתה יודע מה מחכה לך בשמים? קציצות מטוגנות יעשו ממך... וזה רק ההתחלה! אחרי זה יש גם בישול אחר בישול ובישול אחר אפיה... כשאדם בא ומוכיח באופן הזה, הרבה פעמים זה לא פועל. אומר לו ההוא, עזוב אותי. די לי בכל הצרות והבעיות שיש לי עכשיו, ואתה עוד מוסיף לי שזה מה שיהיה מנת חלקי בעולם הבא? טיגונים וצליות?... לא רוצה לשמוע אותך.

זו תוכחה שלא כהוגן, שלא יכולה לפעול. למה? - מפני שהוא דיבר אתו בלשון בוטה ובדברים קשים, שאין האוזן יכולה לשמוע אותם. זה מה שהתכוון שלמה בחכמתו ואמר, **אל תוכח לץ**, כשאתה מגיע להוכיח את השני, אל תוכח לץ, אל תאמר לו שהוא לץ! אל תבוא ותגיד לו שהוא רשע ושכך וכך יהיה אתו! **פן ישנאך**. הוא יכעס ולא ירצה לשמוע אותך, ולא הועלת בתוכחה שלך כלום.

איך כן תוכיח אותו? - **הוכח לחכם**. תבוא אליו בסגנון אחר ותאמר לו, תמיהני עליך, חכם מופלג שכמוך, כמעט ראש הסנהדרין... שלא מספיק לעמוד לפניך מלא קומתו אלא צריך לעמוד לפניך שתי קומות... איך מתאימה הנהגה זו לאחד כמוך? הנהגות כאלו ראויים לאחד מן השוק, ולא לאחד כמוך. זהו הוכח לחכם - תוכיח אותו על היותו חכם ונכבד ולא ראוי לו הנהגות שכאלו, **ויאהבך**. אז יהיו דבריך נשמעים אצלו. והוא עוד יוסיף בלבו לומר, הרי כל השבחים האלו שהוא אומר עלי בטח זה בבחינת מה שאמרו רבותינו (עירובין יח:) 'אומרים מקצת שבחו של אדם בפניו ורובו שלא בפניו', והוא שיבח אותי רק מועיר... ואז הלב שלו יפתח לקבל ולשמוע. [הובאו דברי מהר"ם אלשיך ז"ל בספר פרדס יוסף ויקרא (י"ט י"ז) ע"ש, וכן כתב רבינו החיד"א ז"ל משם הראשונים בספרו חומת אנך משלי (פרק ט') ע"ש].

ועוד כלל יש בדינו, שאם אתה רוצה להוכיח מישהו, אל תעשה את זה בעידן ריתחא. כאשר תוכיח מתוך כעס, על פי רוב לא יישמעו הדברים. ואין צריך לומר שאין להוכיח את חברו ברבים. וזאת בגלל שאפילו אם אדם עשה שלא כהוגן, יהיה קשה לו להודות על זה ברבים. כך אומרת הגמרא 'עביד איניש לאוקי מיליה' (עין בבא בתרא נ"ה א'), אפילו אם אדם יודע שהוא לא בסדר, אבל מכיוון שיש שם אנשים הוא אומר לעצמו, וכי אני אודה לפני כולם? זה קשה! רק יהודה יכל לומר 'צדקה מומני' על תמר ברבים, ולכן זכה שיצא ממנו מלך המשיח, אבל לאנשים כערכנו זה קשה. יבוא זמן אחר ותוכל לשבת אתו בארבע עינים, ואז תדבר אתו בחיוך ובמאור פנים, ואז יוכל להיות שישמעו ויתקבלו הדברים, וכמו שאמר הכתוב (משלי כה, טו) 'לשון רכה תשבר גרם'. [וראה במסכת גיטין (ס"ח ב') למי שיברה לשון רכה את עצמותיו, ודוק והבן].

כל אחד יש את הדרך שבה צריך לפנות אליו ולדבר על לבו, אבל אין פטור שלא לדבר. זהו ה'להזהיר גדולים על הקטנים', שכל אחד צריך למחות או להשפיע על אחרים למוטב.

וכתב המסילת ישרים (פרק יט) שזה היה אחד הקלקולים החמורים שהיו בירושלים, שנמנעו מלהוכיח כל אחד את חברו. כל אחד פטר את עצמו ואמר, אסתיר את פני ולא אראה מה שעושים אחרים ואז אני לא אצטרך להוכיח אותם. אמר להם הקב"ה, כך אתם עושים? מסתירים את עצמכם מאלו שמציעים אותי ועוברים על מצוותי, יבוא יום שגם אני אסתיר את פני מכם.

להזהיר גדולים על הקטנים - דוגמא אישית

עוד דרשו רבותינו באמרם 'להזהיר גדולים על הקטנים', שהגדול עצמו יזהר. בפירוש הקודם הכוונה היתה שהגדולים יזהירו את הקטנים מהם וידריכו אותם בדרך התורה והמצוות, אבל רבותינו פירשו עוד, 'להזהיר גדולים', הגדולים וההורים צריכים להזהר בהנהגותיהם בכל ענין, 'על הקטנים', כי הקטנים מהם הרבה פעמים מתבוננים ומסתכלים על הגדולים לראות איך הם מתנהגים ומה הם עושים, ולמדים מהם ומחקים אותם כידוע.

ואמרו המפרשים, 'להזהיר גדולים על הקטנים', להזהיר לשון זוהר ואור, שעל הגדול להיות זוהר ומקרין לכל הסובבים אותו, וזה משפיע הרבה. וכך ראינו, שכשדבוקים באדם גדול, הרי זה משפיע על כל הסובבים אותו והוא מאיר להם בעצם מה שהוא נמצא על ידם. תמיד.

רבי אפרים זייצ'יק שואל שאלה מעניינת בספרו (ואני תפילה ח"ג עמוד קמו). הרי הפסוק מעיד על נח שהיה איש צדיק, כמו שכתוב (בראשית ז, א) 'כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה'. מי מצאנו בתורה שנקרא צדיק? - אמרו רבותינו במדרש (תנחומא פרשת נח), לשנים מצאנו שנקראו צדיקים. האחד הוא נח, והשני הוא יוסף, כמו שנאמר (עמוס ב, ו) 'על מכרם בכסף צדיק'. ולמה שניהם נקראו צדיקים? כי שניהם דאגו לזולת. הגדר של 'צדיק' הוא מי שנותן מעצמו לאחרים, וכמאמר הפסוק (תהלים לו, כ) 'צדיק חונן ונותן'.

נח העמיד את כל הבריא, והקריב מעצמו הרבה לצורך זה. כך סיפר שם בנו של נח (תנחומא שם ועיין סנהדרין קח:), כששאלו ובקשו ממנו שיספר זכרונות ממה שהיה בתיבה, ואמר להם אני לא מסוגל לתאר לכם איך היתה המלאכה הגדולה עלינו, לדאוג לכל חיה ועוף כאילו הוא בן יחיד, והרי הוא באמת בן יחיד.. לא נשאר אף אחד. ולא טעמנו שם טעם שינה לרוב הטרדה שהיתה לנו לספק לכולם את הצרכים של כל חיה לפי השעה היעודה לה.

ולכאורה, שאל רבי אפרים זייצ'יק, לפי המציאות היה צריך להיות שבתוך שבוע לא יישאר שריד ופליט מכל בעלי החיים שהיו בתיבה. למה? - כי היו שם אריות ונמרים דובים וזאבים וכו', ואנחנו יודעים שדרך החיות האלו לאכול חיות אחרות עד שיעשו מהם סעודת סיום... היו אמורים החיות הטורפות לאכול את כל האחרות, והרי הפסוק מעיד שכל החיות שנכנסו לתיבה יצאו ממנו. איך קרה הדבר? וכי שמו אותם בתוך כלובים? לא שמענו שנה עשה שם כלובים לחיות הטורפות.

אבל ההסבר הוא, אמר רבי אפרים זייצ'יק, כיון שהחיות האלו היו יחד עם נח בתיבה. נח הוא צדיק, והצדקות שלו היתה מזהירה על הקטנים, מאירה ומשפיעה שגם האריה והנמר לא יטרפו. לא היו צריכים לסגור את האריות בתוך כלובים ולנעול את הנמרים ברב

בריה, כיוון שנח הוא המזהיר, הוא המאיר והוא המעורר, ומי שחי אתו חי עם הצדקות של נח ועם תהלוכותיו.

אנחנו צריכים ללמוד מזה גם כן. נכון, נח היה צדיק יסוד עולם, אבל כבר אמרו רבותינו (תנא דבי אליהו רבא פכ"ה) 'חייב אדם להגיד מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי'. יגיעו לשון נגיעה, שגם אם איננו יכולים להגיע למעשי אבותינו, אבל המעשים שלנו צריכים לנגוע במשהו, ממה שנהגו אבותינו הצדיקים.

כאשר אדם הוא רם מעלה, וכאשר הוא הולך בדרך התורה ומתנהג כמו שצריך, אז גם בלי שיוכיח את האחרים כולם מושפעים ממנו. מעצם דמותו הקורנת והמזהירה אנשים לומדים. הרבה פעמים בעצם ההתנהגות של האדם הוא יכול להשפיע לטובה על כל אנשי ביתו או על השכנים שלו והסובבים אותו, הרבה יותר מכל שיחת מוסר.

למשל, אדם צריך להתחנך ולהתרגל להיות וותרן בתוך ביתו. יש אחד שאם נשבר לו בקבוק יין ונשפך, כגון שהילד משך בטעות את המפה, כבר יש לידו חשש של שפיכות דמים. הוא מתחיל לגעור ולצעוק, אתה יודע כמה עולה בקבוק יין? וגם התלכלכה המפה הנקיה! - ובאמת, אז מה? - אז נשפך קצת יין, התלכלכה קצת המפה, הרי בין כה וכה לא אתה זה שמכבס אותה... אז מה אתה צועק? בשביל זה שווה לך לצעוק? לריב?! וכו'. הילד עשה את זה בכוונה שמגיעים לו כאלו מבטים מהאבא וגם מתנות יד מהאמא?! - תעביר על זה. תאיר פנים ותרגיע ואל תעשה מזה רעש גדול. וכך אמרו במדרש במדבר רבה (פ"ט ס"ב), נשפך יינו - ישתוק. נשפך שמנו - ישתוק. ועליו אמרו להנחיל אוהבי יש, ומוחלין לו על עוונותיו, וכמו שכתב בספר ראשית חכמה (שער הענה פרק ה') עש"ב. וכשאדם מתנהג בבית בוותרנות, הרי הוא מזהיר לכל אנשי הבית, ומשפיע בעצם ההתנהגות שלו על כולם.

וכך זה גם בענינים של ממון. החפץ חיים (אהבת חסד) כותב שכדאי שיהיה לאדם 'קופה של שלום'. אנחנו שמענו על קופה של עניים, אבל מה היא הקופה של שלום? מסביר החפץ חיים, תשים לב שבמהלך השנים נוצרים הרבה ויכוחים תרעומות וקפידות של בין אדם לחבירו, ולפעמים המריבות האלו הם בגלל סכומי כסף פעוטים. לדוגמא, אדם שהביא בעל מלאכה לביתו שיתקן לו משהו, ברז או חלון וכדומה, ונדמה לו שמגיע לבעל המלאכה חמישים שקל, אבל בעל המלאכה משום מה מבקש שמונים. והאיש מתרגז, על העבודה הזאת אתה רוצה שמונים? אפילו אני עם שתי הידיים השמאליות שלי הייתי יכול לעשות את זה... אתה שודד בצורת נגר... ואז מתחילים ויכוחים וקטטות עד שבסוף הוא אומר לו, טוב, בא נעשה איזה פשרה, אתן לך עצם לכלב, קח עוד חמש עשרה שקל ולך מפה. ההוא הולך, אבל שניהם נשארים בהרגשה של תרעומת גדולה. הבעל מלאכה אומר, כמה עשק אותי האיש הזה, אחרי שטרחתי כל כך הרבה ועמלתי לתקן, וגם שתי מסמרים הכנסתי

לאצבע שלי מה שההוא לא ראה... ומצד שני, בעל הבית אומר כמה יקרן הוא הבעל מלאכה הזה, שודד של ממש.

אבל, אומר החפץ חיים, אם אדם יעשה קופה של שלום, הוא ימנע מכל זה. אדם לוקח קופה ומידי פעם מפריש לתוכה סכום קטן לצורך זה ומסיח דעתו מהכסף הזה, ואז כאשר מגיע מצב כזה, הוא אומר לו כמה אתה רוצה שמונים? בסדר. נגש אל הקופה, מוציא משם עוד שלשים ונותן לו. זה ה'קופה של שלום'. ושכרו ומעלתו גדולה עד מאוד וכנ"ל.

'עביד' איניש לזבונ דיניה', אומרת הגמרא (בבא בתרא ל' ב.). יש לפעמים מציאויות שטוב לאדם לקנות את הדין שלו. נכון, תשלם יותר, אבל הרווח הזה של השקט והמנוחה ושלוות הנפש, ובוודאי המצוה של הוותרנות, שווה יותר. הרבה פעמים ראינו שבגלל ויכוחים על סכומים קטנים התלקחה אש גדולה של מחלוקת והגיעו עד לשפיכות דמים ממש, כידוע וכמפורסם.

לחזקת גדולים על הקטנים - על הדברים 'הקטנים'

עוד ביאור אמרו רבותינו ב'להזהיר גדולים על הקטנים', שהכוונה היא להזהיר את הגדולים, על הדברים הקטנים. עד כה דברנו על האזהרה של אנשים גדולים, לאנשים קטנים מהם. אבל הביאור כאן הוא, שצריך לתת את הדעת ואת האזהרה, על הדברים הקטנים, אלו שפחות נותנים להם חשיבות.

האמת היא, שבתורה ומצוות אין מושג כזה של דברים קטנים. כל מצוה היא אוצר אדיר שאין לו שיעור ואין לו גבול, ואי אפשר לתאר את רוממות ונשגבות של מצוה, בין מצוה דאורייתא ובין מצוה דרבנן. וכי אנחנו יכולים לאמוד ולשער מה פועל 'אמן' אחד של יהודי, כמה נחת רוח זה עושה להקב"ה וכמה טובה זה מביא לעולם?!

רק מה, יש דברים שאנחנו לפי קטנות דעתנו מחזיקים אותם לקטנים. לפעמים יש מצוות או פרטים במצוות שאנחנו חושבים אותם לפי דעתנו המשובשת לקלות יותר, שלא יקרה אסון אם לא נקיים אותם כמו שצריך.

כבר העירו בעלי המוסר, על מה שראינו שמשנה רבינו התפלל תקט"ו תפילות כדי להכנס לארץ ישראל (מדרש תהלים יח, כב). ולכאורה למה היה צריך כל כך להכנס לארץ ישראל, עד שהרבה כל כך הרבה תפילות? ויותר מזה, הגאון מוילנא זצ"ל (אדרת אליהו על התורה) מפרש שחמש מאות וחמש עשרה התפילות שהתפלל משה לא היו נוסח אחיד שאמר בכל יום, אלא היו אלו חמש מאות וחמש עשרה תפילות חדשות, עם סיבה חדשה בכל תפילה ועם טעם נוסף למה הוא מתפלל ומבקש להכנס לארץ ישראל. ומדוע כל כך רצה משה להכנס לארץ ישראל, וכי לאכול מפריה הוא צריך? לשבוע מטובה הוא צריך? (סוטה יד.).

אמרו המפרשים בזה כמה טעמים, אבל מפירוש המשניות להרמב"ם (אבות פ"ד מ"ב) משמע שרצה משה להכנס לארץ ישראל כדי להשלים מצוה. כלומר, חצי מצוה הוא כבר קיים, וזו המצוה שציווה אותו הקב"ה להפריש ערי מקלט, אליהם ינוס הרוצח בשגגה מאת גואל הדם. וכבר הפריש משה שלוש ערי מקלט בעבר הירדן המזרחי, אבל 'אינם קולטות עד שיהיו ששה' (מכות ט:), רק כאשר יפרישו גם את שלשת ערי המקלט שבעבר הירדן המערבי, בארץ ישראל, אז הם יקלטו. אמר משה רבינו, 'רבונו של עולם, צוית אותי להפריש את ערי המקלט בעבר הירדן המזרחי, וכבר התחלתי במצוה. אנא תן לי את הזכות להכנס לארץ ישראל להשלים את המצוה'. להפריש עוד שלש ערים שם.

נמצא שכל התפילות והתחינות שמושה רבינו שופך לפני בורא עולם לבוא לארץ ישראל הוא כדי להשלים את המצוה שהתחיל בה.

אם נאמר לאחד שזה מה שמושה רבינו כל כך רצה, הוא יגיד, זה הכל? זה כל מה שמושה רבינו רצה? אם הוא היה בא אליו הייתי נותן לו מאתים מצוות... או את כולם, גם טוב... על חצי מצוה אתה כל כך מרעיש? תשמח בחצי שעשית! ובאמת מה ההסבר בזה? על חצי מצוה צריך להרעיש כך עולם ומלואו?

אבל ההסבר הוא, כי מי שעוד לא יודע מה פועלת מצוה, מה הגדולה שלה ומה הדבקות שהיא גורמת, באמת מה אכפת לו חצי מצוה. וגם ממצוה שלימה לא אכפת לו. אבל מי שיודע מה היא פעולת מצוה ומה ענינה ומה קדושתה, על כל פירור של מצוה ועל כל משהו של מצוה, הוא מוכן למסור את הנפש. וכדאי לראות שם את דברי הרמב"ם הנפלאים והנוראים.

ולכן ראינו לרבותינו בכל הדורות כולם שהיו מוכנים למסור את עצמם ואת כל רכושם על משהו ממצוה. מדוע? - כי הם ידעו והכירו היטב מה ערכה ומעלתה של מצוה ועד היכן מגיעה.

משל למה הדבר דומה, לאחד שהיה סוחר באבנים טובות ומרגליות. הוא הבין טוב בעסקי האבנים הטובות והיהלומים, וידע להבחין מהו יהלום יקר, ומהו יהלום פחות יקר.

אחד נכנס לסוחר המומחה הזה וראה איך שהסוחר מסתכל על איזה יהלום ומתחיל להשמיע קריאות התפעלות, איזה יהלום! ההוא שנכנס אומר, מה אתה אומר, תראה לי גם. מסתכל על היהלום ולא מבין, מה כל כך התפעלת מהדבר הקטן הזה? גולה עדיפה ממנה... היא יותר גדולה... אומר לסוחר, תביא לי זכוכית מגדלת, אולי אוכל להבין על מה ההתפעלות הגדולה. אמר לו הסוחר, אין בעיה, קח זכוכית מגדלת, אבל היא לא תעזור לך. אני זה המקצוע שלי, ואני יודע להבחין בין יהלום ליהלום. אני יודע כמה כל דבר קטן בתוך היהלום

משפיע המון על השווי שלו, למשל הנקיות שלו או צורת החיתוך שלו, והיהלום הקטן הזה כל כך נקי וכל כך יפה, ולכן אני מתפעל ממנו כל כך.

עוברים כמה רגעים ופתאום הוא רואה את הסוחר משמיע אנחות גדולות, אוי אוי... אומר לו, מה קרה? על מה אתה מתאנח כל כך? מסביר לו הסוחר, מציאתי במיקרוסקופ איזה סדק קטנטן בתוך האבן. מסתכל ההוא, ולא מבין על מה הסוחר מדבר. איזה סדק קטנטן שלא רואים אותו בכלל, ביהלום שגם הוא קטן ובקושי רואים אותו, וכבר הסוחר מתאנח עליו כל כך?! - אומר לו הסוחר, בגלל שהסחורה היא לא הסחורה שלך, אתה לא מתמצא בה ואין לך הבנה בתחום, לכן אתה לא מבין.

משה רבינו לא היה מי שמבין יותר ממנו במצוות. 'חכם לב יקח מצוות' זה משה רבינו כמו שדרשה הגמרא בסוטה (דף יג.). משה רבינו הבין מה המשמעות של כל מצוה ושל כל חלק במצוה, ולכן על הענין הזה של השלמת ערי המקלט הוא עומד ובוכה ומתחנן בחמש מאות וחמש עשרה תפילות. רק מה? אנחנו אלו שלא מבינים במצוות, וחושבים על מצוות מסוימות שהם קלות ולא יקרה כלום אם לא נקיים אותם חלילה, או מוותרים על פרטים במצוה וכיוצא בזה.

ועל זה באה התורה ואומרת, 'להזהיר גדולים על הקטנים'. גם פעולות ומעשים קטנים, גם על מצוות 'קטנות' לעינינו, עלינו להזהר בהם. עלינו לרומם אותם ולהחשיב אותם, ולקיים אותם בדקדוק עד קצה האחרון.

חשיבות התפילה בציבור

החפץ חיים כותב (נדחי ישראל פרק חמישי), שיש הרבה דברים כאלו, שבאמת כחם עצום ומעלתם גדולה מאד, אבל אנחנו לא יודעים לייחס אליהם את החשיבות הנכונה. לדוגמא, תפילה בציבור. יש כאלו שלא מייחסים לזה הרבה חשיבות ואומרים, הרי הקב"ה נמצא בכל מקום, אז אני אתפלל בבית, לא יקרה אסון.

ב. ו'תפילה בציבור' הכוונה היא שמתחילת התפילה עד סופה האדם מתפלל עם הציבור, ולא שהוא מגיע לתפילה בציבור למחצה לשליש ולרביע, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה.

הרבה מעלות יש לתפילה בציבור, כאשר אדם מגיע בזמן. קודם כל, כאשר אדם מתפלל עם הציבור מתחילת התפילה הוא מתפלל מתון מתון וישים לב למה שהוא מוציא מפיו ומתפלל. אבל אם אדם מגיע לבית הכנסת כאשר הציבור כבר נמצאים אחרי ברוך שאמר באמצע פסוקי דזמרה, והוא עכשיו מתחיל את התפילה ורוצה להתפלל בלי דילוגים, הוא מוכרח להתפלל מהר. ואז התפילה שלו גדולה פעמיים ממהירות הקול או יותר.. ואז אפילו אם ציבור יהיה לו, תפילה לא תהיה לו. [וכבר אמרנו

אבל, כך אומר החפץ חיים: בתפילה בציבור כבוד ה' מתרומם הרבה יותר מאשר בתפילת יחיד. הרי הפסוק בפרשה שלנו אומר 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', וזה הוא התכלית שלנו, לרומם ולגדל את כבוד שמים. וכאשר אתה מגיע לתפילה בציבור יש כבוד שמים יותר גדול, וכמו שאמר הכתוב (משלי יד, כח) 'ברב עם הדרת מלך', כי ההדר של המלך הוא בזמן שיש ריבוי עם בהמלכה שלו. ולכן אינה דומה מצוה שנעשית במספר אנשים מועט, למצוה הנעשית בריבוי עם. ככל שיש יותר אנשים בקיום המצוה, יש יותר מעלה וקדושה בדבר.

זה עצמו רווח עצום, שאדם זוכה לרומם את כבוד ה'. אבל חוץ מזה, מוסיף החפץ חיים, גם הוא זוכה לקיים בזה מצוות רבות. אמירת ברכו, אמן יהא שמיה רבא, וקדושה. אלו דברים שמלאכים לא זוכים לזה. אצלנו, מחמת ריבוי האמנים שאנחנו אומרים, נאבדה קצת תחושת החשיבות לכל 'אמן' ו'אמן'. אחד אומר, אז לא אגיד עכשיו 'קדוש קדוש קדוש', מחר אגיד, מה יש? מה הבעיה? - כאן הבעיה. שאתה לא נותן את החשיבות ואת הערך לכל מצוה. זה ה'להזהיר גדולים על הקטנים', גם דברים שנראה לך כקטנים, אסור לך לזלזל בהם, כי אין לך מושג עד היכן הדברים מגיעים וכמה זכות ומעלה יש בכל 'אמן', בכל קדושה ובכל אמן יהא שמיה רבא.

כמה פעמים, שיש מי שמגיע לתפילה כשהחזן נמצא כבר בשירת הים, בפסוק "כי בא סוס פרעה", ואז הוא רץ כסוס להגיע לחזן, ואחר כך כשהחזן מגיע לפסוק "אלה ברכב ואלה בסוסים" הוא יוצא מהתפילה. ועל זה המלצנו, בא בסוס... רץ כסוס... ויוצא בסוס...]. וכן יש עוד הרבה מעלות, שהמתבונן יראה וימצא.

ג. ועוד יש גם רווחים כאן, בעולם הזה. בפרקי היכולות מגלה מלאך לרבי ישמעאל, מה פועל אמן יהא שמיה רבא. כמה גזירות מבטל 'אמן יהא שמיה רבא' וכמה צרות זה מסלק מאתנו. וכבר באחד השיעורים הקראנו את הדברים הנוראים שגילו שם.

בספר קובץ מאמרים (עקבתא דמשיחא דף רס"ט) מספר רבי אלחנן וסרמן הי"ד, שפעם בא אל רבו המובהק החפץ חיים זצ"ל וביקש ממנו שייסביר לו מה שראה. סיפר רבי אלחנן, הייתי בעיר פלונית ונכנס לשם אחד הרשעים האפיקורסים, שכל ענינו ומגמתו לקעקע כל זיק שבקדושה ולעקור כל מצוה שבתורה, ועשו לו שם כבוד מלכים של ממש. על מה ולמה הגיע לו הכבוד הזה?! שאל רבי אלחנן. אמר לו החפץ חיים, מי יודע, אולי בילדותו לפני שיצא לתרבות רעה, אמר פעם אחת אמן יהא שמיה רבא, וצריכים לשלם לו על זה. וכי אתה יכול להבין ולשער מה רב השכר של עניית אמן יהא שמיה רבא, שכתוב על זה בגמרא (שבת קי"ט): שקורעין לו את גזר דינו?! אחד כזה שנגזר עליו גזירה לא טובה בשמים והוא עונה אמן יהא שמיה רבא בכוונה, שבאמת הוא רוצה שיתגדל ויתקדש שמו של ה' ברבים, הרי זה מבטל את כל הגזירה! והרשע הזה, אמר לו החפץ חיים, בגלל הרשעות שלו נותנים לו את שכרו בעולם הזה, ואולי כל הכבוד הזה הוא תחילת הפרעון על פעם אחת שאמר בילדותו אמן יהא שמיה רבא.

וממשיך החפץ חיים ואומר, מצוות אלו חשובות ביותר, ואין לשער גודל ענינם, הוא אשר אמרתי, כיוון דדש דש. בגלל שאדם רגיל בזה והוא אומר הרבה פעמים 'אמנים', הוא מזלזל בזה. ועל ידי המצוות הללו מתעוררת אהבתו של בורא עולם לישראל ומזכיר גלותם וממהר גאולתם. הרי כל אחד היה מוכן לעשות הכל כדי למהר את הגאולה ולסיים את הגלות השחורה הזו. כל אחד היה מוכן להזיל הון כדי למהר את ביאת הגואל. הנה לך, בנקל אתה יכול למהר את הגאולה, בעניית קדושה ובעניית אמן יהא שמייה רבא כמו שצריך.

על עניית קדושה מביא החפץ חיים: אמרו במדרש (הובא בשבלי הלקט כ'), והביא אותו גם מרן הבית יוסף אורח חיים סימן קכה) ברוכים לי שמים וארץ ויורדי מרכבה, אם תגידו לבני מה שאני עושה מה שאני עושה בתפילת שחרית בשעה שאומרים לפני קדוש קדוש קדוש, ולמדו אותם שישאו עיניהם למרום נגד בית תפילתם וירימו עקבותיהם עם גופם בשעה שמוקדשים אותי, כמו שאנחנו נוהגים שבשעת הקדושה מתרוממים מעט כלפי מעלה, כי אין לי הנאה בעולמי כאותה שעה שעניניהם נשואות לעיני ועיני נשואות עליהם. על השעה שאדם מתפלל ומרים את עיניו כלפי מעלה, אומר הקב"ה - אין לי הנאה יותר גדולה מזו. אותה שעה אני אחוז בכסא כבודי ברמות יעקב ומחבקה ומנשקה ומזכיר גלותם וממהר גאולתם.

ובעניית אמן יהא שמייה רבא מה קורה? אמרו רבותינו (ברכות ג), אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך וננסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. הזדמן לי שהלכתי בירושלים והייתי צריך להתפלל, והלא כבר אמרו (ברכות לד): מאן דחציף עלי מאן דמצלי בבקעה, זה לא הגון להתפלל בפרהסיא, ורציתי להכנס למקום סגור ולהתפלל. ראיתי חורבה אחת מחורבות ירושלים, שכן היה זה אחרי החורבן, וננסתי לשם להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח, אליהו הנביא הגיע וחיכה לי שם בפתח, עד שסיימתי תפילתי. אחר שסיימתי אמר לי אליהו, אליהו הנביא שואל את רבי יוסי בן חלפתא התנא הקדוש, בני מה קול שמעת בחורבה הזו. בשעה שעמדת והתפללת כאן מה שמעת?! - אמרתי

באו פעם לסבא מנובהרדוק ואמרו לו שיש מיישהו שחולה במצב קשה, ומבקשים מהרב שיתפלל עליו. אמר להם הסבא מנובהרדוק, תנו לי סכום כסף מסויים, לא גבוה, ואני אשתדל ברפואתו. שאלו אותו, על מה ולמה כסף? אמר להם, בכסף הזה אני אשכור עשרה אנשים, נלמד יחד, ואחר כך נאמר יחד אמן יהא שמייה רבא, ובזכות זה יקרע גזר דינו של אותו אחד. אמרו לו, לא. לזה אין תקציב...

אם זה היה בשביל איזה רופא שיבדוק אותו, על זה היו משלמים. למרות שבנוהג שבעולם שיש והרופא עושה אותו עוד יותר חולה... אבל בשביל לקיים את העצה הזו של רבותינו שעל אמירת אמן יהא שמייה רבא קורעים לו את גזר דינו, על זה לא.

זהו 'להזהיר גדולים על הקטנים'. דברים שנראים לך כדברים קטנים, אבל את הכח ואת העוצמה שלהם, את רום מעלתם וקדושתם, אין לתאר ואין לשער.

לו, אומר רבי יוסי, שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות. שמעת פעם מימך שמלך ישרוף את הבית שלו, יחריב את ההיכל שלו ויזרוק את הבן שלו החוצה? אין דבר כזה. והנה זה קרה, נחרב המקדש, נשרף ההיכל, וגלינו מארצנו. אלא שמי פעל את כל זה? אנחנו. בעוונותיהם החרבתי את ביתי. הבן, הוא עצמו שקלקל את מעשיו גרם את כל זה.

כך היתה מנהמת הבת קול, ששמע רבי יוסי. ואמר לי אליהו, הייך וחי ראשך לא בשעה זו בלבד אומרת כן אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך. הבת קול הזו של הכאב והצער, שמתאוננת ואומרת אוי על חורבן הבית, אוי על גלות ישראל, בכל יום ויום יוצאת ומכרזת שלש פעמים. ולא זו בלבד, אלא בשעה שישיראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין ואומרים אמן יהא שמייה רבא מברך, הקב"ה מנענע בראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך. מה לו לאב שהגלה את בניו. כך צריך להיות? שאב יגלה את הבנים שלו? שכמעט אלפים שנה יהיו ישראל בגלות השחורה הזו של צרות ושפיכות דמים? אוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם.

זה נפעל בכל פעם שאנחנו אומרים אמן יהא שמייה רבא. מזה נראה כמה רחמים זה מעורר על ישראל, וכמה בקשה וסגולה על קירוב הגאולה יש כאן.

ממשיך החפץ חיים: והוסיף בספר הרוקח, רבי אליעזר מגרמייזא אחד מגדולי רבותינו הראשונים (ונוכר בתוספות שבועות מ"ו א'), מה ממשיך הקב"ה ואומר אחרי שאמר מה לו לאב שהגלה את בניו אוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם? את זה כבר לא יודעים העולם, מפני שעד כאן הם דברי הגמרא. אבל בספר הרוקח מביא את ההמשך לזה (רוקח הלכות ברכות), שממשיך הקב"ה ואומר מתי אשוב להיכלי, מתי אקבץ את שארית בני ישראל, מתי יצאו מבין האומות עובדי גלולים שיהיו מפארים ומרוממים את קדושת שמי הגדול.

כל זה קורה באמן יהא שמייה רבא מברך. אז הקב"ה מעורר רחמיו ומתאנח ואומר מתי כבר יגיע העת של קיבוץ הגלויות שאגאל את ישראל מיד הגויים שעושים בישראל שמות. רק העקדה שהיתה אתמול, אם על בנים רוטשה, כמה היא קורעת את הלב! ואנחנו צריכים לפעול ולהפעיל לקירוב הגאולה. ומתי זה אפשרי? אומר לנו החפץ חיים, כל זה קורה בזמן שישיראל אומרים יהא שמייה רבא מברך. יהיה מי שיהיה, כל יהודי שיהיה אם אומר בכוונה יהא שמייה רבא מברך, מעורר את רחמי ה' יתברך על ישראל. וכי מישוהו מאתנו בכלל משים את לבו לדבר הזה?

וזה מה שהתורה באה כאן להעיר אותנו, 'להזהיר גדולים על הקטנים'. גם הדברים שנראים לכם כקטנים, תתאמצו בהם כמו בגדולים. מפני שגם מה שנראים לכם כקטנים הם גדולים ועצומים לאין שיעור, כמו שאמרנו.

וכך אמרו בגמרא (שבת קי"ט), כל העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כוחו קורעין לו גזר דינו, וכמו שפירשו רש"י ותוספות הכוונה שיענה בקול רם ובכל כוונתו. ואפילו אם יש בו שמץ עבודה זרה, מוחלין לו על כל עוונותיו, כמו שהעתיקו הקדמונים (ספר חרדים פרק ע"ג ועוד). הרי כל אחד רוצה שימחלו לו על כל עוונותיו, וכאן יש לכל אחד עצה פשוטה, שיעשה תשובה ויחד עמה יתחזק בענין הזה של עניית אמן יהא שמיה רבא בכל כוחו, וימחלו לו את כל עוונותיו, ואפילו עוונות חמורים כמו שמץ עבודה זרה.

ברוב בתי הכנסת תולים מודעה גדולה כזו על הקיר, 'אמר רבי יהושע בן לוי כל העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כוחו קורעין לו את גזר דינו'. הקיר יצא ידי חובה... אבל מה אתנו?

מסיים החפץ חיים: ומה מאד צריך איפוא האדם להתחזק להשמר לבלתי יבטל אמירת קדושה ואמן יהא שמיה רבא. ואמרו (תנא דבי אליהו פרק ט"ז) ארבע מאות תשעים ושש אלף רבבות של מלאכי השרת עומדים לפניו ומקדשים שמו הגדול בכל יום תמיד מיציאת החמה עד שקיעתה. בעולם המלאכים יש את המספר האסטרונומי הזה של מלאכי השרת, שהתפקיד שלהם הוא לקדש את שמו יתברך מזריחת החמה ועד שקיעת החמה. ומה הם משבחים ואומרים? - מה שאנחנו אומרים, קדוש קדוש קדוש. ומשקיעת החמה עד יציאתה למחרת שזורחת השמש מחדש, מה הם אומרים? - ברוך כבוד ה' ממקומו. כמה יתבייש האדם כשיבוא לעולם העליון, אחרי אריכות ימיו ושנותיו, הרי אף אחד לא נשאר פה.. גם אם יחיה מאה שנה, מאה ועשרים שנה, בסוף הוא יעלה לעולם העליון, ויראה את כל הרעש הגדול היוצא מפיותיהם של אלפים ורבבות מלאכים קדושים שעומדים באימה ויראה ורתת וזיע ומשבחים ומקלסים לכורא יתברך בשבחים הללו. ואז יאמר האדם, אוי ואבוי, הרי גם אני כשהייתי בעולם הזה היתה לי היכולת והאפשרות לשבח להודות ולקלס לכורא עולם בשבחים הללו. הוא יזכר בכל אותם הפעמים שהיו לו הזדמנויות לקלס ולשבח לכורא כמו מלאך במרום, אבל הוא ביטל את זה או אמר את זה כלאחר יד, קדוש קדוש קדוש בלי לשים לב שמה שהוא אומר. כמה בושה תהיה לו אז.

ואמרו במסכת חולין (דף צ"א):¹ שלא כל המלאכים זוכים לומר הקדושה תמיד. לא כולם אומרים קדושה בתדירות. יש אחד שאומר קדושה פעם בחודש, יכול המלאך הזה לפאר ולרומם 'קדוש קדוש קדוש' רק פעם בחודש, כך שבשנה יוצא לו לומר קדושה רק שתיים עשרה פעמים. ויש מלאך שרק פעם בשנה הוא יכול לומר קדושה. שנה שלימה יום יום הוא מחכה, מתי כבר יגיע היום ואשבח את בוראי. כשמגיע היום שלו הוא משבח ומקדש את ה' יתברך, ואז מתחיל לספור שנה חדשה, עד שיבוא עוד פעם הזמן שלו לומר קדושה.

ד. צ"א הוא בגמטריא מלאך, סימן לדבר ששם בדף צ"א יש את הסוגיא בעניני המלאכים.

ויש מלאך שפעם ביובל, פעם בחמישים שנה, יש לו את היכולת לרומם ולקלס את ה' יתברך לומר 'קדוש קדוש קדוש'.

ואתה? שואל החפץ חיים. הרי בשחרית לבד אנחנו יכולים בבית הכנסת מוסאיוף לומר ארבע עשרה פעמים קדוש קדוש קדוש.. הרבה מנינים יש שם (כך אמר לי הגבאי ע"ה). אבל גם בלא זה, כמה פעמים אנחנו יכולים כל יום לקדש את שם ה' ולומר קדושה? - **ישראלי הנמנה על בני ישראל החביבים בעיני הקב"ה יש לו רשות לומר שבח הזה של קדושה בכל עת כל ימי חייו.** לא פעם ביובל, לא פעם בשנה ולא פעם בחודש, אלא בכל יום ויום כל כמה שתמצא תוכל לקדש את שם ה'.

ומי יודע עוד את כל הדברים האלו? היצר הרע. גם הוא למד את הספר של החפץ חיים... היצר יודע את הנשק העצום שיש בידינו, הוא יודע את הזכות ואת המעלה של כל קדושה ושל כל אמן יהא שמייה רבא, והוא מסית את האדם שיקל ראש באלו הדברים ויזלזל בהם. היצר משליך מעלינו את היקר והגדולה שעתיד האדם לקבל עבור קדושה זו. לכן האדם בחייו צריך שינצל בחרדת קדש את מתנת שמים הנפלאה הזו, בטרם יבוא יומו ויראה המלאכים מעריצים ומקדישים את ה' ואז פניו תכסה בושה ולבו יתמלא חרטה.

זה ה'להזהיר גדולים על הקטנים'. זה היה שמייה רבא, זו הקדושה, וזהו כל 'אמן' שאנחנו אומרים בכל פעם. וזה כולל עוד פרטים ופרטי פרטים, למשל, מי יכול לתאר ולשער מה הילול ושבח יש לבורא עולם משיעור תורה. לימוד התורה גדול עוד הרבה יותר מכל הדברים הללו שהזכרנו ומכל המצוות כולם, וכן פסק הרמב"ם הלכות תלמוד תורה (פ"ג ה"א), וכשאדם מתאמן לבוא לשיעור תורה בקביעות ומגיע בזמן הרי זה מרומם כבוד שמים, ואיה סופר ואיה שוקל שיכול לתאר ולשער את רום מעלתו של זה. אלא שהרבה פעמים היצר מכניס בלבנו מחשבות הבל, לא יקרה כלום אם יום אחד לא תגיע לשיעור, או היום אתה אנוס ואונס רחמנא פטריה, וכיוצא באלו. ולזה באה כאן האזהרה המיוחדת על ה'קטנים', על אותם דברים שנראים לנו לפעמים כקטנים, אבל באמת גם הם גדולים ועצומים עד אין חקר.

ואיך אדם יכול לזכות ולהתחזק בזה? על ידי לימוד המוסר. כל רבותינו בספרי המוסר מעוררים אותנו לייקר ולהחשיב את כל הדברים האלו. הרי מי מאתנו לא יודע ש'אמן יהא שמייה רבא' חשוב מאד מאד? כולנו יודעים. אבל כאשר אדם לומד בספרי המוסר, כגון שרואה את הפרק הזה של החפץ חיים ב'נדחי ישראל' איך שהוא מתאר ומגדיל את כל הענין והחשיבות בזה, זה משפיע עליו.

וה' יהיה בעזרנו שנזכה לקיים את מה שאמר הכתוב 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', ואז נזכה גם כן ל'אני ה' מקדישכם'.

חידו"ת לפרשת אמור

א. בענין ואת אביה היא מחללת

ויקרא (כ"א ט): "ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש תשרף", ופירש רש"י ז"ל: "את אביה היא מחללת, חללה ובזתה את כבודו, שאומרים עליו ארור שזו ילד ארור שזו גדל".

סנהדרין (נ"ב א): "תניא היה רבי מאיר אומר מה תלמוד לומר את אביה היא מחללת, שאם היו נוהגין בו קודש, נוהגין בו חול, כבוד נוהגין בו בזיון, אומרים ארור שזו ילד, ארור שזו גידל, ארור שיצא זו מחלציו, אמר רב אשי כמאן קרינן רשיעא בר רשיעא ואפילו לרשיעא בר צדיקא כמאן - כהאי תנא". [גוף הענין דכמאן קרינן רשיעא וכו', נתבאר בס"ד היטב בחידושי למסכת סנהדרין שם, השי"ת יזכני להדפיס כל חידו"ת בקרוב אכ"ר, ועיין גליוני הש"ס סנהדרין שם ואכמ"ל].

ורבינו הגדול הגר"א זצ"ל באיגרתו המעולפת ספרים כה כתב: "והנה תדריכם [לבנים] תמיד בספרי מוסר, ועל קללה ושבועה וכזב תכה אותם ולא תרחם עליהם כלל, כי חס ושלום בקלקול הבנים יענשו אם ואב מאד, ואף אם תדריכם תמיד במוסר ולא יקבלום, אוי לאותה בושא והצער והבזיון בעולם הבא, את אביה היא מחללת כמאן קרינן לרשע בן צדיק רשע בן רשע" וכו', עכ"ל ק.

ומתבאר מדברי קדשו ז"ל שאפילו אם ההורים השתדלו והדריכו את צאצאיהם במוסר תמיד, אבל הם לא קבלו מכל מקום את אביה היא מחללת וכמאן קרינן רשיעא וכו', ועיין לרבינו הגדול החפץ חיים זצ"ל בספרו שם עולם ח"א (פרק ט"ז) עיין שם.

ולבאורה יש להעיר כי מצאתי באוצר המדרשים (מסכת חיבוט הקבר פרק חמישי) שכה אמרו רז"ל: "בשעת הדין אומר לו הקב"ה לאדם טורח גדול היה לי עליך משיצרתיך במעי אמך ולא היית נפל, וכשיצאת לאויר העולם תקנתי לך מזונות, והצלתיך מן היסורין, כלום עסקת בתורה ועשית גמילות חסדים לפני, אם יש בו דברים הללו פוטרין אותו מיד מן הדין. ואם לאו מוסרין אותו לחמשה מלאכי חבלה כנגד חמשה חומשי תורה, אחד מכה, ואחד מונה כדרך שמכין ומונין בבית דין (במלקות), ושלישי מוציא אור מגופו ככבשן שהאור יוצא ממנו, הרביעי מביא עשבים מרים וחמוצים מן ההרים, שאם גזל מחבירו אומרים לו דדק בשינך לפי שאכלת גזל בשינך, החמישי מכה את אביו ואת אמו, ואומר להם מפני מה לא הדרכתם את בניכם ללמוד תורה ומעשים טובים, כדי שיעשה מצות ומעשים טובים ויפרוש ממעשים רעים, מיד נותנין לו רשות להכות את אביו ואת אמו, ואם קרא ולא קיים מלקין אותו בפניהם" ע"ש.

ומדקדוק לשונם הטהורה של רז"ל שאמרו שהמלאך החמישי "מכה את אביו ואת אמו, ואומר להם מפני מה לא הדרכתם את בניכם ללמוד תורה ומעשים טובים כדי שיעשה מצות ומעשים טובים ויפרוש ממעשים רעים", מתבאר שהתביעה היא רק אם אכן ההורים לא הדריכו

לצאצאים, אבל אם אכן ההורים הדריכו אלא שהבנים לא קבלו, אפסה הטענה כנגד ההורים, דמאי אית להם תו למעבר, ואמאי יקראו רשיעא בר רשיעא, וי"ל.

ועבשיו ממש נדפס מחדש ספרו של הגאון רבי חיים פאלאג'י תוכחת חיים על התורה ומצאתי לו שם (פרשת תולדות דף קכ"ב) שהאריך בזה שכאשר אין הצאצאים הולכים בדרך טובה מצטערים ההורים למאד, עיין בכל דברי קדשו היקרים, וסיים: "וכתב הרב מעבר יבוק (חלק שפת אמת ספכ"א) וכשאין הבנים הולכים בדרך ישרה מלאכי הדין חובטים את אביהם שזה ילד וזה גידל ע"ש, ונראה דהיינו דוקא כשאין האב והאם מוכיחים לבנים בחייהם, אבל כשמוכחים אותם כהוגן וכדת של תורה, ולא שמעו לקול אביו ואמו, ויסרו אותו ולא ישמע עליהם, אז אינם נענשים עליהם, והכי נראה בהדיא בדברי רז"ל בפרק חיבוט הקבר הביאו הרב ראשית חכמה (שער היראה פרק י"ב) עיין שם" עכ"ל. והיינו כדכתיבנא אנא, וזכינו לדעתו הרמה ת"ל.

אבל יש לומר דרז"ל דיברו "שלהעניש" את ההורים אין להעניש אחר שהם השתדלו והדריכו לבנים, ובזה גם רבינו הגר"א ז"ל מודה, וכמדוקדק בלשונו, אבל הגר"א ז"ל מלמדנו שעם כל דא שלא יענישו להורים אחר שהשתדלו בהדרכת ילדיהם ואין עליהם טענה, מכל מקום "בושה והצער ובזיון בעולם הבא" יש, שהרי סוף סוף הילדים אינם מתנהגים כדת וכדין, ו"עונש" אין כאן, אבל "בושה" יש כאן, ועיין.

ורבותינו בעלי התוספות ז"ל על התורה בספר מושב זקנים בראשית (כ"ו כ"ד מ"ב) כה לימדונו: "יירא אליו [אל יצחק] ה' ויאמר אנכי אלהי אברהם אביך אל תירא כי אתך אנכי, וברכתך והרבתי את זרעך, בעבור אברהם עבדי, וקשה למה לא בעבור יצחק בעצמו. ויש לומר שכך דרך הקב"ה, אדם שהוא צדיק גמור ועוסק בתורה יומם ולילה, ומצוה את בניו שיעסקו בתורה כמותו, וכשמת הצדיק ההוא, אז הקב"ה אינו מקפח שכרו, מפני שהוא גורם לבניו שיעסקו בתורה, וכאילו אברהם עושה מצות בנו יצחק", והבן.

והשי"ת יעזרנו על דבר כבוד שמו, ונזכה לעוברו בלבב שלם אנחנו וזרענו וזרע זרענו עד עולם, ויהיה כל זרענו זרע ברך ה', וכל בנינו לימודי ה', ותהא מיטתנו שלימה, ולא ימצא בנו ובזרענו ובתלמידינו שמץ פיסול עד עולם אמן ואמן.

ב. בענין בת כהן שזינתה

ט"ז תמוז תשמ"ב.

ויקרא (כ"א ט'): "ובת איש כהן כי תחל לזנות, את אביה היא מחללת באש תשרף".
ופירש רש"י ז"ל: "כי תחל לזנות, כשתתחלל על ידי זנות, שהיתה בה זיקת בעל זונתה או מן האירוסין או מן הנשואין, ורבותינו נחלקו בדבר, והכל מודים שלא דבר הכתוב בפנויה".
סנהדרין (נ' סע"ב): "תנו רבנן ובת איש כהן וכו', אין לי אלא שניסת לכהן, ניסת ללוי, לישראל, חלל, ממזר וכו' מנין, [שגם היא אם זינתה בשריפה], תלמוד לומר ובת איש כהן, אף על פי שאינה כהנת".

ופריך תלמודא: "אין לי אלא שניסת לכהן, ניסת ללוי לישראל וכו', משום דאינסבה להני לאו בת כהן היא, ותו מידי כהנת לכהן כתיב" ע"ש.

ויש לי לדקדק בס"ד, חדא דמאי האי דפריך תלמודא תרי פירוכות, ולכאורה פירכה בתרייתא היא היא פירכה קמיייתא, ותו יש להבין מה באמת היתה ההוה אמינא של התנא שהפסוק אכן מדבר בכהנת שנשאה לכהן דוקא, ומי גילה לו רז זה.

ועוד יש לדקדק בדברות רש"י ז"ל ששם (בריש העמוד) כשהובאה הברייתא כתב רש"י ז"ל: "אין לי אלא שניסת לכהן, לקמיה פריך מהיכא תיתי הא, אטו משום דניסת ללוי וישראל לאו בת כהן היא".

ומפורש שרש"י ז"ל נקט והביא רק את הפירכה הראשונה דפריך תלמודא, ומדוע לא הזכיר רש"י ז"ל גם לפירכה השניה "דמידי כהנת לכהן כתיב", והלא נודע מכללי רש"י ז"ל דכל הפירכה גלויה וידועה רש"י ז"ל מעורר על כך ואומר אל תתמה על כך שהרי התלמוד כבר יבאר הענין, ואם כן מדשביק רש"י ז"ל לפירכא בתרייתא, דמידי כהנת לכהן כתיב, והביא רק לפירכה הראשונה דמשום דאינסבה ללוי וכו' לאו בת כהן היא, משמע שפירכה השניה אין בה מן התימה כל כך, ובעי טעמא מדוע כן הוא הדבר.

ובס"ד נלע"ד לומר שיוכנו הדברים היטב על פי מה שלימדנו רבינו המאירי ז"ל בחידושו לקידושין (מ"ה ב' ד"ה אף): "נישואי בת כהן לישראל לא שכיחי" ע"ש, וכיוצא בזה כתב הרשב"א ז"ל (סם): "אין אדם עשוי לקדש בתו כהנת לישראל" ע"ש.

ומעמא דמילתא נראה משום אזהרת חכמים ז"ל בפסחים (מ"ט א') שאמרו ישראל הנושא בת כהן או הוא קובר, או היא קוברתו, ועיין שם כל הפרטים, וכן כתב הרב המגיה ז"ל על המאירי שם. ועיין ברכות (מ"ד א') שמונים כהנים שנשאו שמונים כהנות ע"ש, ודוק.

ומצאתי בדברי רש"י ז"ל יבמות (פ"ד סע"ב) שכתב: "קיימא לן כהן כל זמן שמוצא לישא בת כהן לא ישא בת ישראל, דאמר בפסחים (מ"ט ב') סעודת רשות בת ישראל לכהן", וכן הוא בחידושי הריטב"א שם, ובספר שדי חמד אסיפת דינים (מערכת אישות סימן א' סוף אות ל"ו) הביא מספר אפריון שלמה (דכ"ב ע"ב) שיש לדבר זה סימוכין מירושלמי כתובות (פ"א ה"ה) ע"ש, ועיין בארוכה בזה לגאון עוזינו מהרש"א אלפנדרי ז"ל בשו"ת הסבא קדישא ח"ב (אבן העזר סימן י"א וסימן י"ב), ע"ש, ועיין בספר גליוני הש"ס ליבמות שם ואכמ"ל.

וראיתי כתוב בהקדמת ספר הלכה למשה שהגאון הצדיק רבי משה הכהן כלפון ז"ל אב"ד דעיר התורה ג'רבה, היה נזהר בזה טובא, ודאג שכל צאצאיו יתחננו דוקא עם כהנות, ובודאי טעמו מטעמא דלעיל. [שוב מצאתי לו כן בספרו ברית כהונה חלק אבן העזר (מערכת כ' אות י"ב) עיין שם].

ולפי זה מובן היטב מה היתה כל כך פשיטותיה דסלקא דעתין דהתנא דאין לי אלא שניסת לכהן, שהרי לא שכיח שבת כהן תינשא למי שאינו לכהן וכנ"ל, ואם כן אין להעמיד קרא במילתא דלא שכיח וכידוע, וזו לשון הגאון מהרש"ם ז"ל בספר תשובותיו ח"ה (סימן ל"ה דל"ה רע"ג): "וקשה לאוקמי קרא בדבר לא שכיח" ע"ש, ואכן כבר לימדנו כן רבותינו ז"ל בתוספות בכורות

(כ"א א' סד"ה חלב), ותוספות חולין (י"א ב' ד"ה ליחוש), ותוספות שאנץ ותוספות רבינו פרץ בבא קמא (מ"א א'), ובפירוש ריב"א על התורה (פרשת משפטים ע"פ סקל יסקל דל"ד ע"א), ועיין בחיבורי ברית יעקב (סימן י"ד אות ג' ושם הערה ב') וע"ש, ונתבאר היטב בקונטרס כללי תורה דילן כת"י.

ומה גם שאשה תינשא לחייבי לאוין, וכדקתני בברייתא דלעיל חלל, ממזר, נתין, אף זה הוא מילתא דלא שכיח, וכדכתב להדיא בשו"ת מהר"ש ענגיל ח"ז (סימן צ"ג אות א'), לפיכך לתנא דהברייתא פשוט היה שהפסוק מדבר בניסת לכהן.

אבל המקשן הקשה דאף דהוי מילתא דלא שכיחא מכל מקום מה הודאות הגמורה שהניח התנא, ודילמא אכן נישאת למי שאינו כהן, ובפרט שכל ענין שבת כהן שתיזנה הוא מילתא דלא שכיח עיין חידושי רבינו יונה ז"ל סנהדרין (נ"א ב') והובא בברכי יוסף חו"מ (סימן ב' אות א' ד"ה והנה מדברי) ודוק היטב.

ולפי ביאורינו זה בס"ד, מובן מדוע אכן רש"י ז"ל נקט רק לפירכא קמא ולא הזכיר אף לפירכא בתרייתא, כי אכן פירכה קמייתא אלימא טפי, ולכן גם המקשן הקדים את הפירכה הזו ודוק.

ומה שהעירונו דלכאורה פירכה בתרייתא היא היא פירכה קמא, לזה יש לומר דפירכא קמא קאי אדברי תנא דברייתא דקאמר אין לי אלא שניסת לכהן, ניסת ללוי וכו', ועלה קא פריך אטו משום דניסת ללוי ולישראל לאו בת כהן היא. ועל מה שסיים התנא ובת איש כהן אף על פי שאין כהנת, רצונו לומר שנשאת למי שמחמתו פסקו דיני כהונה גבה דידה, כנתין וכותי, וקא משמע לן דאף על פי שאינה כהנת כלומר דאין לה דיני כהנת, מכל מקום הלא אף סוף היא בת איש כהן, ועל זה קפיד קרא, ומחייבא שריפה, ודוק. ומצאתי בהגהות הגאון הרש"ש ז"ל שגם כן למד ופירש כן ע"ש. ובזה עלתה הסוגיה יפה בס"ד.

ולפי מה שכתבנו שהכהנים היו נושאים בנות כהנים בדוקא, יובן היטב מאמר רז"ל במדרש במדבר רבה (פ"א ס"ג): "מכאן אמרו אשה שהיא מצנעת עצמה, אפילו היא ישראלית ראויה היא שתנשא לכהן, ותעמיד כהנים גדולים שנאמר ממשבצות זהב לבושה" ע"ש, וקשה מאי האי דאמר אפילו היא ישראלית, ולהנ"ל אתי שפיר אפילו היא ישראלית דבעלמא אין הכהנים לוקחים לנשים, כיון דצנועה ראויה היא שתנשא לכהן, דוק ועיין. [והשוה לגירסת מדרש תנחומא שם (פרשת במדבר סימן ג') ועוד שם (פרשת וישלח סימן ו') ודוק].

עוד אעורר דשם בברייתא (נ' סע"ב) אמרו: "אין לי אלא נערה והיא ארוסה, נערה והיא נשואה, וכן בוגרת והיא ארוסה בוגרת והיא נשואה, ואפילו הזקינה, מנין, תלמוד לומר ובת כהן מכל מקום".

ופירש רש"י ז"ל: "מרבויא דוא"ו קא דריש, וליכא לפרושי דכתיב קרא סתמא יליף, דהא אתיא גזירה שווה דאביה דלעיל ואפקי למשמעותיה" ע"ש.

ופשט לשון רש"י ז"ל משמע דכל הנך דיני דנערה נשואה, ובוגרת ארוסה ונשואה ואפילו בזקינה שנשרפת למדנו מרבויא דוא"ו, אבל ראיתי בספר תורה תמימה ויקרא (כ"א אות נ"ה) שכתב דילפי לכל הנך דיני מדכתיב בת, ובשם בת כלול הכל ע"ש, ולא ידעתי מנין לו דבר זה, ורש"י ז"ל לא פירש כן, ולמה לו לנטות מפירוש אביהן של ישראל רבינו הגדול רש"י ז"ל.

ובפרט מה שכתב שגם שזקינה בכלל בת, תמהני שהרי זקינה ודאי לא מקריא בת, וכמו שאמרו בסוטה (י"ג א'): "וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי, בת מאה ושלושים שנה היה וקרי לה **בת**" בתמיהה ע"ש, ומבואר שתואר **בת** לא נופל על **זקינה**, ודוק.

ודרך לימודי מצאתי בס"ד במדרש רות רבה (פ"ד ס"ד) דאמרו במפורש: "שאיין קורין **בת** אלא לבת ארבעים שנה", כלומר שאחרי גיל ארבעים תו לא שייך לקוראה **בת**, וכדפירשו להדיא מפרשי המדרש שם עיין ביפה ענף, ובפירושו מהרז"ו, וחידושי הגאון רד"ל ז"ל (שם אות ו'), ולפיכך דברי הרב תורה תמימה צל"ע, ובעל כרחיך כאן מכח רבויא דוא"ו כדריש וכדפירש רש"י ז"ל ושלמה משנתו ודוק.

והיום יום ראשון י"ז סיון תשנ"ג העירני הרה"ג דוד אברהם הי"ו לדברי הרב תורה תמימה רות (פ"ב אות ג') ע"ש, ועיין גם בתורה תמימה שמות (ב' אות ו' ואת ז') ודוק.

ג. בענין שלא תהא זביחתן אלא על מנת ליאכל בתוך זמנם

ויקרא (כ"ב כ"ט): "וכי תזבחו זבח תודה לה' לרצונכם תזבחו ביום ההוא יאכל לא תותירו ממנו עד בקר אני ה'".

ופירש רש"י ז"ל: "ואף על פי שפרט בנאכלים לשני ימים לעיל (י"ט ה'), חזר ופרט בנאכלין ליום אחד שתהא זביחתן על מנת לאכלן בזמנן".

והנה מה שכתב רש"י ז"ל ואף על פי שפירש בנאכלים לשני ימים וכו', כוונתו לאמור שם בספר ויקרא (י"ט ה'): "וכי תזבחו זבח שלמים לה' לרצונכם תזבחוהו", ופירש רש"י שם: "וכי תזבחו וגו' לא נאמרה פרשה זו אלא ללמד שלא תהא זביחתן אלא על מנת ליאכל בתוך הזמן הזה, שאם לקבוע להם זמן אכילה, הרי כבר נאמר (ויקרא ז' ט"ז) אם נדר או נדבה זבח קרבנו ביום הקריבו את זבחו יאכל וממחרת והנותר ממנו יאכל".

ויש לי להבין מדוע יש לחזור וללמד ולפרט הלכה זו "שתהא זביחתן על מנת לאכלן בזמנן", גם בנאכלים ליום אחד, ולמה הוזקק לזה ומה הוה אמינא יש לומר שיהיה מותר, ומאי שנא מנאכלים לשני ימים שכבר פירש בהם הלכה זו "שלא תהא זביחתן אלא על מנת ליאכל בתוך זמנם", ועיין. [ורשמתי למזכרת כי כעת בלומדי הדברים אין תחת ידי אלא חומש עם פירושו רש"י והעמק דבר].

ד. בענין נסכי מנחת העומר

ויקרא (כ"ג י"ב): "ועשיתם ביום הניפכם את העמר כבש תמים בן שנתו לעלה לה' ומנחתו שני עשרנים סלת בלולה בשמן אשה לה' ריח ניחח ונסכה יין רביעת ההין".

ופירש רש"י ז"ל: "ומנחתו, מנחת נסכיו: שני עשרנים, כפולה היתה: ונסכו יין רביעית ההין - אף על פי שמנחתו כפולה אין נסכיו כפולים".

ונתעוררתי בס"ד דלכאורה מדנקט קרא והדגיש גבי יין ואמר "רביעית" ההין, אבל גבי שמן סתם קרא ולא הזכיר לא רביעית ולא שום שיעור, יש מקום לומר שאכן השמן היה כמידתו בכל מקום דהיינו רביעית ההין לכבש, וככתוב במפורש בנסכי הכבש בספר במדבר (ט"ז ד), וכן דקדוק לשון רש"י שכתב אין נסכיו של הכבש דהיינו היין והשמן כפולים, אלא כבעלמא יין ושמן רביעית ההין.

והנה זו לשון הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות מעשה הקרבנות (פ"ב ה"ה): "כבש העולה שמקריבין ביום הנפת העומר, הנסכים שלו שני עשרונים כלול בשלישית ההין שמן ואף על פי שנכפלה סולתו, לא נכפלו יינו ושמנו אלא יין לנסך רביעית ההין" עכ"ל.

הרי מפורש בדברי הרמב"ם ז"ל שמנחת העומר היתה סלת שני עשרונים ושמן שלישית ההין ולא רביעית ההין כמו שרצינו לדקדק מלישנא דקרא וכו"ל, ולרמב"ם ז"ל יש לומר מזה דקרא אמר גבי כבש העומר דמידת הסלת שני עשרונים, וביין פירט רביעית ההין, וגבי שיעור השמן סתם קרא, אזי יש לומר דהכא כבעלמא דהיינו דכל שהסולת שני עשרונים, אזי השמן שלישית ההין ככתוב להדיא בספר במדבר (ט"ז ו), והיין אכן רביעית כמפורש בקרא כאן.

אבל הראב"ד ז"ל בהשגות שם השיג על מה שכתב הרמב"ם ז"ל "בשלישית ההין שמן אף על פי שנכפלה סולתו לא נכפלו יינו ושמנו אלא יין לנסך רביעית ההין", דז"א, דהא בהדיא גרסינן במנחות (פ"ט ב') ונסכה כתיב וקרינן ונסכו, אלא נסכה דמנחה דהיינו שמן שנבלל עמה כנסכו דיין וקאמר רביעית, הרי ששיעור השמן כשיעור היין, דהיינו רביעית ההין ולא שלישית ההין, ומרן ז"ל בכסף משנה כתב שצריך לתקן ולהגיה לשון הרמב"ם, אבל כבר העירו שהרמב"ם בפירוש המשניות גם שם כתב ששיעור השמן שלישית ההין, עיין לרבינו הפרי חדש בספרו מים חיים על הרמב"ם שם ובספר הר המוריה שם ועוד. [והראב"ד כרש"י וכבר כתבתי בס"ד בחיבורי מנחת שלום והראתי ממקומות הרבה שאכן כן הוא שהראב"ד מפרש כרש"י עש"ב, ובמהדורה בתרא לדברי שם הוספתי בס"ד להראות כן מעוד המון מקומות].

ועלה בדעתי לומר, ומצאתי בס"ד שכבר כתב כן הגאון המובהק ז"ל בספר מעשי למלך על הרמב"ם שם, ולכן אביא דברי קדשו: "מה שהשיג הראב"ד מברייתא דמנחות, יש לומר דרבינו הרמב"ם יפרש כן יכול כמו שנכפלו סולתו כן נכפלה שמנו, הכוונה דליבעי שתי רביעות, וכן פירש בספר קרבן אהרן, ומסיק כמו דלא נכפלה יינו כך לא נכפלה שמנו רק סגי בשלישית ההין שמן ולא בעינן שתי רביעות דהוה כפולים, אבל שלישית ההין לא הוי כפולים", ועיין גם בספר אבן האזל על הרמב"ם שם.

ובפירושו רבינו החזקוני ז"ל ויקרא שם כתוב: "ונסכה יין רביעית ההין [במנחות פ"ט ב'] אמר רבי אלעזר כתיב ונסכה וקרינן ונסכו, הא כיצד נסכה דמנחה כנסכו דיין, מה נסכו דיין רביעית אף נסכה דמנחה דהיינו שמן, כלומר אין בו שום דבר כפול רק המנחה" [ר"ל הסולת] ואתיא כשיטת הראב"ד ז"ל ודוק.

ולרבינו יצחק אברבנאל ז"ל שמות (מ' ל"ו) ראיתי שכה כתב: "ואין דבר יוצא מן הכלל הזה, זולתי הכבש שמקריבין ביום השני של חג המצות בהנפת העומר, שהוא עולה. וכתוב

בתורה שתהיה מנחתו שני עשרונים בלולים בשלישית ההין שמן והנסכים שחייב עמו הוא רביעית ההין יין, כמשפט כל הכבשים", ולשונו ז"ל צע"ק היכן **כתוב בתורה** ששני העשרונים של מנחת העומר יהיו בלולים **בשלישית** ההין שמן, והרי נחלקו בה רבנן קמאי כנ"ל ועיין.

ה. בענין ילפינן לולב מסוכה

אלול תשנ"א.

ויקרא (כ"ג ט"ל): "אך בחמשה עשר יום לחודש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחוגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון: (מ) ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ אבות וערבי נחל ושמחתם לפני ה"א שבעת ימים: (מ"א) וחגתם אותו חג לה' שבעת ימים בשנה חקת עולם לדורותיכם בחדש השביעי תחוגו אותו: (מ"ב) בסוכות תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסוכות".

סוכה (ל"ג א'): "תניא עבר וליקטן פסול דברי רבי אליעזר ברבי צדוק, וחכמים מכשירים".

ופירש רש"י ז"ל: "עבר וליקטן לענבי ההדס שהיו מרובין מעליו, ותנן אם מיעטן כשר ואין ממעטין ביום טוב משום שבות, שדומה למתקן כלי ומכשירו, ואם עבר ומיעטן פסול, כדמפרש טעמא לקמיה".

ואמר התלמוד: "סברוה דכולי עלמא לולב אין צריך אגד, ואם תמצי לומר צריך אגד לא ילפינן לולב מסוכה דכתיב בה תעשה ולא מן העשוי, מאי לאו בהא קא מיפלגי דמאן דפסיל סבר אמרינן יש דיחוי אצל מצוות, ומאן דמכשיר סבר לא אמרינן יש דיחוי אצל מצוות".

ופירש רש"י ז"ל: "סברוה, רבנן דבי מדרשא דבעו למימר דהך פלוגתא ביש דיחוי ואין דיחוי היא: דכולי עלמא, רבנן ורבי אליעזר ברבי צדוק".

ויש להבין מה כוונת רש"י ז"ל באומרו דרבנן הכא הם רבנן ורבי אליעזר ברבי צדוק.

ונראה ברור דרש"י ז"ל הרגיש ובא להוציא מקושיא, דשמא ישאל השואל איך יתכן לומר כן ואיך יתכן להניח כזאת **דכולי עלמא** סוברים דלולב אין צריך אגד, והרי משנה שלימה שנינו לקמן (ל"ו ב') דרבי יהודה אומר אין אוגדין את הלולב אלא במינו וטעמו מבואר שם משום דלולב צריך אגד, והכי נמי תניא בהרבה ברייתות דלרבי יהודה לולב צריך אגד כמו שאמרו בסוכה שם (י"א ב', ול"ג א'), לכך אמר רש"י ז"ל דמה שהניחו בני הישיבה דלכולי עלמא לולב אין צריך אגד, לא קאי **אבעלמא**, דגם הם ידעו מסברת רבי יהודה דלולב צריך אגד, אלא רק קאי **אברייתא** שהביאו דהיינו מחלוקת רבנן ורבי אליעזר ברבי צדוק, ועל הא סברוה בני הישיבה דכולי עלמא [ר"ל רבנן ורבי אליעזר] דלולב אין צריך אגד.

ואל תתמה על החפץ דמצינו כזאת רבים בתלמוד דאמרו "כולי עלמא" או אמרו "הכל מודים", ואין הכוונה לכל החכמים ממש, אלא רק לבני אותה המחלוקת דשם, וכמו שכתבו התוספות סנהדרין (ו' א'), והרשב"א ז"ל בחידושו ליבמות (ק"ד א'), ולקידושין (י"ג א'), ועיין בזה לגאון

חיד"א ז"ל בספרו יעיר און (מערכת כ' כלל ב'), ובספר שדי חמד (מערכת כ' כלל י"ח), ובספר דברי סופרים (כלל קי"ב) ואכמ"ל. [ועיין רש"י וריטב"א ז"ל בחידושויו לבבא מציעא (ל"ח א') ודוק היטב].
 ובת"ר הכי אמר תלמודא: "לא דכולי עלמא לא אמרינן יש דיחוי אצל מצוות והכא במילף לולב מסוכה קא מפילגי, מר סבר ילפינן לולב מסוכה, ומר סבר לא ילפינן לולב מסוכה".

ופירש רש"י ז"ל: "לא דכולי עלמא לא אמרינן יש דיחוי אצל מצוה וטעמא דמאן דפסל משום תעשה ולא מן העשוי הוא דקא סבר לולב צריך למיגד ושייך בו עשיה והכא במילף לולב מסוכה פליגי: מר סבר ילפינן לולב מסוכה בבנין אב הואיל וזה בעשיה וזה בעשיה מה זה תעשה ולא מן העשוי אף זה ולא מן העשוי".

ומבואר בדברי רש"י ז"ל דהמידה שמשתמשים בה ללמוד לולב מסוכה היא מידת **בנין אב**, ומינה ידעינן דגם בלולב יש לפסול דתעשה ולא מן העשוי וכנ"ל.

ועם שאיני כדאי כלל, בעניותי יש לי להבין, חדא דאם כן ינהג פסול ד"תעשה ולא מן העשוי", בכל המצוות דאית בהו מעשה כמו מעקה ומזוזה וכל כיוצא בזה, ולא שמענו כזאת ועיין תוספות מנחות (ל"ג א'), ושו"ת מהרש"ם ח"ב (סימן נ"ב ובהשמטות), ושו"ת חקל יצחק (סימן ג' דכ"ה ע"א), והארכתי בזה במקומו בס"ד.

ותו דאם כן מדוע צריכים אנחנו לדרשה מיוחדת גבי ציצית דתעשה ולא מן העשוי פסול בה, ותו אדרבה ליהוו סוכה וציצית תרי כתובין ואינם מלמדים, ודוחק דאתיא סתמא דתלמודא אליבא דרבי יהודה דשני כתובין מלמדים. [ותלמידי ישיבתנו הק' ישיבת "כף החיים" שליט"א הראוני שכבר עמדו בזה רבותינו המפרשים לעיל בסוכה (י"א ב') עיין שם בפני יהושע, ובאר אברהם, וערוך לנר, ומכתב לחזקיהו ואכמ"ל].

וראיתי שהגאון רבי אברהם משכיל לאיתן ז"ל בספרו באר אברהם וכן הגאון הערוך לנר ז"ל יצאו לבאר ולפרש פירוש אחר מדברי רש"י ז"ל, דהמידה שלמדו בה לולב מסוכה לפסול תעשה ולא מן העשוי גם בלולב, היא מידת **גזירה שוה** שבעת ימים שבעת ימים וכדאשכחן בשבת (קל"א ב'), עיין בס. [וכשתעיין היטב בדברי רש"י ז"ל שבת (שם) תראה מדוע רש"י ז"ל לא היה לו נח לפרש כן ודוק היטב].

ובס"ד לי נראה לומר דהמידה דלמדו לולב מסוכה היא מידת **סמוכין**, וצריך אני להביא כאן המקראות האמורים בענין בספר ויקרא (כ"ג ט"ל): "אך בחמשה עשר יום לחודש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחוגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון: (מ') ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ אבות וערבי נחל ושמחתם לפני ה' שבעת ימים: (מ"א) וחגתם אותו חג לה' שבעת ימים בשנה חקת עולם לדורותיכם בחדש השביעי תחוגו אותו: (מ"ב) בסוכות תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסוכות".

ויש לומר דאחר דסמכו קרא דולקחתם לכם (דהיינו מצות לקחת לולב ומיניו) לקרא דתחוגו את חג ה' (דהיינו מצות ישיבה סוכה), ובסוכה קיימא לן תעשה ולא מן העשוי מקרא דחג הסוכות תעשה לך (דברים ט"ז י"ג), מינה נמי למצות לולב דפוסל בה תעשה ולא מן העשוי.

אי נמי בדרך שניה יש לומר דהסמוכין הוא מדסמך קרא דבסוכות תשבו לקרא דלפניו דולקחתם לכם, מכאן למדנו דפוסל תעשה ולא מן העשוי בלולב וכמשנ"ת בדרך הראשונה, ולפי דרכנו זו נתיישבו כל תמיהותינו וכמו שיראה המעיין, זה הנלע"ד בס"ד.

שוב הראני תלמיד ישיבתנו היקר רבי דוד מזרחי הי"ו בדברי הרב המאירי ז"ל לסוכה (ל"ג א') שכה כתב: "הלולב אין צריך אגד ומעתה אם אגדו בענביו מרובים ולקטם אחר כך כשר, שאין פוסלין מדין תעשה ולא מן העשוי **מהיקש** לולב לסוכה שמאחר שאין צריך אגד אין כאן עשוי".

ומבואר באר היטב בדברי הרב המאירי ז"ל שהוא חלק על רש"י ז"ל שכתב במידת בנין אב למדו והרב המאירי ז"ל כתב דבמידת **היקש** למד הפוסל לולב בדין תעשה ולא מן העשוי.

לכאורה יש לעמוד על דברי הרב המאירי ז"ל במה שכתב דילפינן לה במידת **היקש**, והנני להביא דברות רבותינו הראשונים ז"ל ביאור מידת "היקש" ובביאור מידת "סמוכין", ובחילוק שבין שתי מידות הללו.

כתב בספר הליכות עולם (שער ד' פרק ג' דכ"ז ע"ב): "כל שני דברים **המוקשים בפסוק אחד** דריש להו בכל התורה כולה דהוקשו ללמוד זה מזה, כגון הך דקידושין [י"ד ב'] אחיך העברי או העבריה מקיש עברי לעבריה מה עבריה וכו', וכן בכל דוכתא" ע"ש.

עוד כתב בהליכות עולם (שם דכ"ח ע"א): "ויש מדה אחרת קרובה לזו והיינו סמוכין, פירוש **שני מקראות הסמוכים זה לזה** ניתנו לידרש כדאמרינן ביבמות" וכו'. וכן הוא בספר כללי שמואל (כלל ר"ג דפ"ו ע"א) עיין שם.

ומקור הדברים מצאתי בס"ד בתוספות סוכה (ל"א א'), ותוספות יבמות (ד' א'), וכן כתב הרשב"ם ז"ל בבא בתרא (ק"ה ב' ד"ה מר), ועוד מצאתי לחד מקמאי דקמאי שהיה בשנת ד' אלפים תתצ"ט הוא רבינו מנחם ברבי שלמה ז"ל בספרו מדרש שכל טוב על התורה שמות (ט"ו כ"ט) שכה כתב: "היקש הוא שאין הדברים דומין זה לזה לא בכתב ולא בקריאה, והואיל **וכתובין שניהם בפסוק אחד למדים זה מזה**", ועיין שו"ת אבני נזר אה"ע (סימן כ"א אות י"א ואילך), ושו"ת יהודה יעלה ח"ג (ס"ס קע"ח), ושדי חמד (מערכת ס' כלל ט"ז) ואכמ"ל. [ועיין בחיבורי כרם יעקב (סימן י"ג אות י"ט) ובמילואים שם (דך רל"ו), ובחיבורי כנסת יעקב (סימן ט' דף קצ"ח) ודוק].

והמעין במקראות שהבאנו לעיל יראה דמצות סוכה נאמרה בפסוק אחד בפני עצמו, ומצות לולב נאמרה בפסוק אחד בפני עצמו, ולא נאמרו שתיהן בפסוק אחד שנלמד הדין במידת **היקש**, עיין במקרא.

ואם כן לפי זה לכאורה דברי רבינו המאירי ז"ל באו שלא בדקדוק ואטו מידת היקש ומידת סמוכין איחלפו ליה, וכגון דא לא יתכן ולא יעלה על הלב כלל ח"ו, ומוקצה מן הדעת הוא, והרי "רבותינו הראשונים היו מושכלים בכל חכמה" (אבני נזר יו"ד סימן מ"ב), וכל רז לא אניס להו ולא כתיב בהו ונעלם וכדכתיבנא בחיבורי ברית יעקב (בפתיחה לקונטרס ראשונים כמלאכים)

עש"ב, ובחיבורי כרם יעקב (סימן י"ג דקנ"ג ע"א) ועוד בהרבה מקומות בחיבוריי, והוא מושכל ראשון, וזה פשוט וברור.

ובס"ד נראה לי דיובנו דברי רבינו המאירי ז"ל עם מה שכתבתי בחיבורי אור משה (סימן ח' דף מ"ח): "ראיתי לר"ן ז"ל נדרים (פ"ו סע"ב) שכתב "וכי תימא כיון דהפרה והקמה איתקוש וכדאמרו לעיל (ע"ה א') אישה יקימנו אישה יפירונו, וכן רבי עקיבא לקמן (פ"ו ב') מקיש הפרה להקמה וכו', ההוא קרא גופיה לאו היקשא הוא אלא סמיכותא בעלמא דאישה יקימנו אישה יפירונו", וכתב עלה הגאון רש"ש ז"ל בהגהותיו שם: "הר"ן ז"ל כתב לאו היקשא הוא אלא סמיכותא בעלמא, ולא ידעתי מדוע אינו היקש גמור והתוספות בסוכה (ל"א א') כתבו דהיכא דכתיבי בפסוק אחד נקרא היקש ובשני מקראות נקרא סמוכין, ואנכי הוכחתי מסנהדרין (פ"ה ב') וכריתות (כ"ב ב') דהיכא דאיכא ו' מוסיף על ענין ראשון אף בשני פסוקים נקרא היקש" ע"ש, ועיין גם בהגהות הרש"ש לסוכה (שם).

חזינן יסוד דכל דאיכא ו' מוסיף על ענין ראשון, מיקרי **היקש** אף כשהוא **בשני** פסוקים חלוקים, ולפי זה יעלו דברי רבינו המאירי ז"ל בדקדוק עצום הפלא ופלא, דהא הכא בו' הוציאה הכתוב ולקחתם לכם ביום הראשון, ואם כן מיקרי **היקש** ולא סמוכין, והיינו דקאמר הרב המאירי ז"ל **דבהיקש** למדוה, ודוק היטב כי נלע"ד נכון בס"ד.

ולפי זה נמצא שדברינו דבמידת **סמוכין** ילפו לה, הן הם דברי הרב המאירי ז"ל דבמידת **היקש** למדוה, כי כאן סמוכין היינו היקש וכדכתב הרש"ש ז"ל, ודוק היטב.

ובל זה רק לפי דרכינו הראשונה דקרא דולקחתם לכם נסמך לקרא דלפניו דבחמשה עשר יום וגו' תחוגו אותו דאכן קרא ולקחתם באות ו' הוצא, ולכן שייך לומר שהוא היקש, אבל לפי דרכינו השנייה דקרא דבסוכות תשבו שבעת ימים הוא שנסמך לקרא דולקחתם, אזי בעל כרחין הוא סמוכין ולא היקש, שהרי שם המקרא לא הוציאו עם ו', ולפיכך צריכים אנחנו לומר שהרב המאירי ז"ל למד כדרכנו הראשונה, ועיין.

ואחתום בדברי רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל בספר מלחמותיו (שלהי ראש השנה) שהזכרתי בחיבורי כנסת יעקב (בפתיחה לקונטרס ט' דף קצ"ד): "הא למדת שכל הפורש מדבריהם של ראשונים כפורש מן החיים, והאל יכפיל שכר טרחנו אשר טרחנו לדונם לכף זכות וידון אותנו לזכות", ועיין בחיבורי ברית יעקב (שם) מה שכתבתי עוד בזה בס"ד.

ו. בענין אתרוג כבדור

תשמ"ט.

ויקרא (כ"ג מ'): ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים, וחגותם אותו חג לה' שבעת ימים בשנה חוקת עולם לדרתים בחדש השביעי תחוגו אותו".

סוכה (ל"ו א') שנינו בברייתא: "אתרוג תפוח, סרוח, כבוש, שלוק, כושי, לבן ומנומר פסול. אתרוג

ככדור פסול, ויש אומרים אף התיום. אתרוג הבוסר רבי עקיבא פוסל וחכמים מכשירים. גדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת פסול".

ויש לדעת אתרוג ככדור מה טעם פיסולו.

וראיתו בספר משנה ברורה (סימן תרמ"ח אות נ"ט) שכתב: "אתרוג ככדור פסול, שאין דרכו להיות כן [לבוש]", ושם בשער הציון (אות ס"ה) הוסיף וכתב: "מלשון זה של הלבוש משמע לכאורה דלא הוי בכלל אתרוג, ואם כן הוא פסול בכל הימים, אבל לענ"ד אפשר לומר דהטעם הוא משום דאינו הדר, ולפי זה להרמב"ם וסייעתו כשר בשאר הימים דודאי לא גרע דבר זה מגדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת ומוכח מדברי הרמב"ם (הלכות לולב פ"ח ה"ח וה"ט) דכשר בשאר ימים" עכ"ל.

והגאון רבינו זלמן ז"ל בשלחן ערוך שלו (שם סעיף כ"ח) כתב: "עגול ככדור פסול שהרי אין עליו צורת אתרוג כלל", ובודאי נמשך אחר רבינו הלבוש ז"ל כדרכו שבנימוקי הדינים וטעמיהן נמשך מאוד אחרי טעמי הלבוש כנודע לרגיל בדבריו ז"ל, וכלשונו ממש כתב גם בספר ערוך השלחן שם (סעיף מ) ע"ש.

ויש לי להעיר דלא ידעתי מדוע רבותינו ז"ל כתבו כך, וכן מרנא ורבנא ז"ל במשנה ברורה הוזקק ללמוד מדקדוק הלשונות, ולא הזכירו דברים מפורשים של חד מתקיפי קמאי מר ניהו רבה רבי אליעזר ממין ז"ל תלמיד רבינו תם ז"ל שמצאתי לו בס"ד בספר יראים (השלם סימן תכ"ב) שכה כתב: "אתרוג תפוח סרוח כבוש שלוק כושי לבן מנומר פסול, כדור פסול, ויש אומרים אף התיום אתרוג הבוסר רבי עקיבא פוסל וחכמים מכשירים, גדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת פסול - וטעמא דכולהו דהדר בעינן וליכא" עכ"ל.

הרי לנו מפורש דפיסולו של אתרוג ככדור מדין הדר הוא, וכדבריו כתבו להדיא גם במחזור ויטרי (סימן שס"ג, וסימן ש"ע דף ת"ב), ובסידור רש"י (ס"ס רצ"ז), ומשמע לי שכך גרסו בדברי רש"י ע"ש ודוק.

ודע דלפי סברת רבינו הלבוש ז"ל נתיישב לי דקדוק לשון הברייתא, דהיה קשה לי מאי טעמא אפיק להו תנא בתרי בבי, בכבא הראשונה שנה אתרוג תפוח סרוח וכו', ובכבא שניה שנה אתרוג ככדור, ואם טעם פיסולן שווה ואחד הוא משום דלא הוה הדר ליתננהו בחדא מחתא ובחד בבא, אבל מדתנא להו תנא בתרי בבי שמע מינה דטעם פיסולו של אתרוג ככדור אינו מאותו טעם דנפסלו אתרוג הסרוח והתפוח וכו', ושמע מינה כרבינו הלבוש ז"ל, ואולי דקדוק זה הביאו לכתוב טעמו זה ודוק.

ואף שלא נעלם אומרם ז"ל בקידושין (ו' א'): "תנו רבנן הרי את אשתי הרי את ארוסתי וכו' מקודשת, הרי את שלי הרי את ברשותי מקודשת", ופריך עלה: "וליתננהו כולהו כחדא", ומשני "תנא תלת תלת שמעינהו וגרסינהו", ומינה נמי לנדון דידן, וא"ש.

לענ"ד מלבד שלא נזכר כתירוץ זה יותר בכל התלמוד והגאון מרא דתלמודא רבי ישעיה ברלין ז"ל במסורת הש"ס שם לא ציין שום מקום נוסף לזה, עוד בה דמצאתי לרבינו הרא"ש ז"ל בתשובותיו (כלל מ"ח סימן ד') שכתב דתירוץ זה דחדא חדא שמעינהו וגרסינהו הוא תירוץ דחוק ע"ש.

ואליבא דרבינו הלבוש ז"ל אתי שפיר טפי, אלא שמה נעשה שכל רבותינו הראשונים הרמב"ם והרא"ם ומחזור ויטרי ז"ל לא פירשו כרבינו הלבוש, ולרבותינו הראשונים ז"ל שומעים וצ"ע.

איברא דאכתי לא איתנח לן, דאף לפי סברת רבינו הלבוש ז"ל דפסול דאתרוג ככדור משום דלא הוי בכלל אתרוג, ולכן לא שנאו עם אותם הציורים דתפוח וסרוח וכושי לכן ומנומר, דהם מדין הדר נפסלו, עדיין יש לשאול מדוע לא שנו לפסול ככדור עם גדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת, דפיסולו נמי משום שאין שם אתרוג עליו וכמפורש להדיא בדברי הרב המאירי ז"ל שם (סד"ה אתרוג שנקבוהו): "גדלו בדפוס כמין בריה אחרת הוא ואין שם אתרוג עליו", ולכאורה בעל כרחין צריכים אנחנו להגיע לתירוץ דתנא הכי שמעיניהו וגרסיניהו וצ"ע.

ועכשיו מצאתי באליה רבה (ס"ס תרמ"ט אות כ"א) שכתב משם ספר הכלבו: "אתרוג חסר ויבש וחזזית ותפוח ושלוך ונטלה פיטמתו ונטל עוקצו וכו' כשרים בשאר ימים. אבל הדס שוטה וצפצה וכן אתרוג כושי או גדלו בדפוס כמין בריה אחרת פסולים לעולם, וכן לולב חרות פסול לעולם שאין זה לולב כלל", והביא דבריו מו"ז הגאון ז"ל בכף החיים (שם אות צ"ג) ע"ש.

ושמע מינה דגדלו כמין בריה אחרת פיסולו משום דאינו מינו והוה כצפצה גבי הדס וכלולב החרות, וזה כדברי הרב המאירי ז"ל, ולא כהרמב"ם שהביא המשנה ברורה בשער הציזון דלעיל.

ותו שמע מינה מדלא נקט נמי אתרוג ככדור דהוא פסול כאתרוג דעשאו כבריה אחרת, שמע מינה דפיסולו מדין הדר. אך יש לדחות דאם כן מדוע לא זכרו בהדי תפוח ושלוך וכו', אלא מהא ליכא למשמע מינה ודוק. [וכבר נודע שהרמב"ם בהלכות לולב (פ"ה ה"ח) השמיט מכל וכל דין אתרוג ככדור, ועיין בדברי המגיד משנה שם, ובשו"ת רדב"ז (סימן אלף תכ"ג), ובספר כפות תמרים כאן ובספר ערוך לנר כאן].

ותו שמע מינה מדקאמר בעל הכלבו דפיסול אתרוג הכושי דפסול לעולם משום דהוי כהדס שוטה וצפצה, אם כן נדחה מה שרצינו לומר דהציורים דאתרוג סרוח שלוק וכו' הם מדין הדר, וכמשנ"ת, שהרי לכלבו פיסול אתרוג כושי הוא כיון שאין הוא מין ממיני האתרוג ואפילו הכי שנאו ביחד עם סרוח ושלוך ולבן ומנומר, ובעל כרחין אין ראייה מקבוצות הציורים שנקט התנא, אלא ששנאן כדרך ששמען ודוק.

מכל מקום אחר שמצאנו לרבותינו הראשונים ז"ל שכתבו להדיא שטעם פיסולו של אתרוג ככדור משום הדר, כן יש לנקוט עיקר לדינא, ולדין בני ספרד בשאר ימים כשר הוא ודוק.

ז. בענין מצות אכילת פת בליל סוכות

ויקרא (כ"ג מ"ב): "בסוכות תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסוכות, למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים, אני ה' אלהיכם".

סוכה (כ"ז א') תנן: "רבי אליעזר אומר ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה אחת ביום ואחת בלילה, וחכמים אומרים אין לדבר קצבה חוץ מלילי יום טוב ראשון של חג בלבד".

ובתלמוד שם: "מאי טעמא דרבי אליעזר תשבו כעין תדורו מה דירה אחת ביום ואחת בלילה אף סוכה אחת ביום ואחת בלילה ורבנן כדירה מה דירה אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל אף סוכה נמי אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל אי הכי אפילו לילי יום טוב ראשון נמי אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוודק נאמר כאן חמשה עשר ונאמר חמשה עשר בחג המצות מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות והתם מנלן אמר קרא בערב תאכלו מצת הכתוב קבעו חובה".

ונודע דבביאור דברי התלמוד הללו הווי כל רבותינו הראשונים ז"ל, ובלשון הרב המאירי ז"ל סוכה שם: "ואם תאמר מה הוצרכנו בפסח לקביעות חובה לילה הראשון מן המקרא [בערב תאכלו מצות], ובחג סוכות מגזרה שוה שבו ואף למחרתו, הואיל ויום טוב הוא על כל פנים צריך הוא לאכול פת שהתענית ביום טוב איסורו איסור תורה ומדין שמחה". ועיין שם מה שהביא לתרץ, ועוד עיין לו בבית הבחירה ברכות (מ"ט א') ע"ש.

והר"ן ז"ל בביאורו להלכות הרי"ף שם כה כתב: "לפיכך נראה דמה שחידש הכתוב בלילי יום טוב הראשון של פסח מדכתיב בערב תאכלו מצות, היינו לחייבו בדין מצה הראויה, דאילו מדין יום טוב יוצא בכל שהוא פת אפילו במצה עשירה, וביום טוב הראשון של סוכות גמרינן נמי שחייב לאכול שיעור שהוא חייב לאכול בסוכה, דאילו מדין יום טוב סגי ליה לאכול כביצה עראי חוץ לסוכה וגמרינן מחג המצות שחייב לאכול שיעור המחוייב לאכול בסוכה והוא חייב לאכול יותר מכביצה", ומקור דברי הר"ן ז"ל נמצא בחידושי הריטב"א ז"ל שם עיין שם באריכות גדולה.

ובבר נודע דרבינו הר"ן ז"ל בביאורו להלכות הרי"ף אינו מזכיר להדיא את רבינו הריטב"א ז"ל, ורק בתשובותיו מזכירו ועיין לגאון חיד"א ז"ל בספרו שם הגדולים חלק הגדולים (מערכת ו' אות ה' ומערכת נ' אות י"ג), ובספרו מחזיק ברכה אר"ח (סימן תע"ה אות ה' ד"ה ומצאתי) ע"ש.

מכל מקום במקומות הרבה דברות הר"ן ז"ל מושתתים ומיוסדים על דברי הריטב"א ז"ל, ומשם חפר אכל ולקח, ובהגהותי לספר שם הגדולים (שם) הבאתי ראיה לדבר מדברי הר"ן קידושין (רפ"ב) ע"ש, ועיין בחיבורי המצויינים לקמיה, והדברים יפים ונכונים במיוחד ובמסויים לדברות הר"ן ז"ל במסכת סוכה, וזו לשון הגאון המובהק רד"ל ז"ל בספר תשובותיו (סימן ג' אות א' ד"ז ע"א): "ועיין מה שכתב הר"ן שם - העתיקו מהריטב"א, כאשר סתם רוב דברי הר"ן בסוכה הן מועתקים בשפה אחת ודברים אחדים מדברי הריטב"א", ובספר משנה ברורה (ביאור הלכה ס"ס תרמ"ה דק"ב סע"ב): "לשון הר"ן ממש כמו שכתב הריטב"א, ובודאי דברי הר"ן כאן ובכמה מקומות נובעים מהריטב"א", ועיין בחיבורי נר יהודה (דף ק"ט), ועוד עיין בחיבורי אור משה (דף קכ"ג) ובחיבורי יחי יוסף (דף קכ"ו), ובחיבורי שם בצלאל (דף ק) [ומה שכתבתי שם שכן כתוב ביאור הגר"א, כעת לא מצאתי וצ"ב].

ובתב מרן ז"ל בשלחן ערוך או"ח (סימן תרל"ט סעיף ג'): "אכילה בסוכה בליל יום טוב הראשון חובה אפילו אכל כזית פת יצא ידי חובה, מכאן ואילך רשות רצה לאכול סעודה סועד בסוכה רצה אינו אוכל כל ז' אלא פירות וקליות חוץ לסוכה אוכל כדין אכילת מצה בפסח", ורמ"א ז"ל בהגה כתב: "ולא יאכל בלילה הראשונה עד שיהא ודאי לילה ויאכל קודם חצות לילה". ועיין בביאור הגר"א ז"ל שם.

ובספר משנה ברורה שם (אות י"ט): "בליל יום טוב הראשון חובה, רוצה לומר דבליל יום טוב הראשון מחוייב לאכול בסוכה ואפילו אם אינו אוכל אלא כזית, מה שאין כן מליל זה והלאה אפילו בשבת ויום טוב דמחוייב לאכול פת, אינו מחוייב לאכול בסוכה אלא אם אוכל יותר מכביצה דהוי אכילת קבע. והטעם דלילה זה חמיר דגמרינן ט"ו ט"ו מחג המצות מה התם רק לילה הראשונה חובה מכאן ואילך רשות, אף הכי נמי לענין סוכה". והם דברי הר"ן הנ"ל.

ושם במשנה ברורה בביאור הלכה (ר"ה בליל) כתב: "עיינן משנה ברורה והוא מהר"ן כדי ליישב מה שתמהו כל הפוסקים דהלא גם בשבת ויום טוב חובה לאכול פת וממילא מצוה מן התורה לאכול בסוכה ומאי רבותא דליל זה. ולענ"ד לא אבין קושיא זו דנפקא מינה להא דאיתא בשלחן ערוך לעיל (סימן רפ"ח) דאדם הרגיל להתענות בכל יום ואכילה בשבת הוא צער לו פטור מלאכול דלעונג ניתן השבת ולא לצער מה שאין כן בליל ראשון של סוכות דאכילה גופא היא מצות עשה כשאר מצות עשה ולא משום עונג ניתן" עכ"ל, ודפח"ח, וכבר קדמו ביסוד הדברים בספר ערוך לנר סוכה שם, וכן תירץ בשו"ת כתב סופר או"ח (ס"ס ע"א), ועיין שו"ת התעוררות תשובה ח"ב (סימן רל"ח וסימן רס"ב) ודוק.

והנה ראיתי לרבינו הגדול ז"ל בספר פרי מגדים (סימן תרל"ט אשל אברהם אות ט"ו) שכה כתב: "בלילה ראשונה ושניה דסוכות חייב לאכול כזית מחמשת מיני דגן דוקא, ויראה דלחם הנילוש במי פירות וכדומה אינו יוצא ידי חובה בלילה ראשונה ושניה דומיא דמצה" עכ"ל, ועוד בפרי מגדים (ס"ס תרמ"ג מש"ז): "לילה ראשונה חובה מן התורה וצריך לאכול כזית פת מחמשת מיני דגן דוקא כמצה, ט"ו ט"ו מגזירה שוה כו'. ויראה שצריך לאכול בכדי אכילת פרס כמצה בסוכה דגזירה שוה גמורה היא. גם יש לומר שלא יעשנה עשירה ממי פירות וכדומה אף למאן דאמר דקבע סעודה עליה יכול לקדש אריפתא כזה ומכל שכן כשמקדש על היין, מה שאין כן בלילה ראשונה דסוכות אינו יוצא ידי חובה כי אם בפת היוצא במצה, לא בעשירה, ומכל מקום מעט מלח לא הוי עשירה ובמצה הטעם שמחמם וצ"ע" ע"ש.

הרי שחידוש גדול לימדנו רבינו הפרי מגדים ז"ל שאחר שחייב אכילה בסוכה נלמד מגזירה שוה דט"ו ט"ו, אם כן גם בליל סוכות אינו יוצא ידי חובה אלא בלחם דומיא דלחם דליל פסח, ואינו יוצא ידי חובה דאכילת כזית בסוכה בלחם הנילוש במי פירות וכנ"ל, ועיין מה שהאריכו בזה בספרים החשובים שו"ת רבבות אפרים ח"ד (סימן קנ"א, וסימן קנ"ג אות ה'), ובירור הלכה מהדורה תליתאה (סימן תרל"ט), וסוכת שלם (פרק ל"ד), ובכל המצויין שם ואכמ"ל.

ואמרתי שלפי דרכו של הפרי מגדים ז"ל מיושבת תמיהת רבותינו ז"ל מדוע צריך לקרא דבערב תאכלו מצות לקובעו חובה בליל פסח, ותיפוק ליה מדין חיוב אכילת פת ביום טוב

שהוא מן התורה כנ"ל, ולאמור אתי שפיר, דאי משום יום טוב אמינא דכל שתיכלו לפת במיני מתיקה ורבש היה יוצא ידי חיוב, דהמתיקות שבו אינה מפקיעה תורת פת שבו כמתבאר במנחות (כ"ג סע"ב) ועיי' תוספות שם, אבל עכשיו שמקרא דבערב תאכלו מצות ילפינן דרק בלחם עוני יוצאים וכנ"ל, ומינה נמי לאכילת לילה ראשונה בסוכה דאתיא בגזירה שוה דט"ו ט"ו, ולא די בחיוב הכללי של אכילת פת ביום טוב שלזה היה די באכילת פת מתובלת במיני מתיקה, והגזרה שוה מצריכה שאכילת לילה ראשונה דסוכה תהיה דוקא לחם דומיא דליל פסח, וכההיא דכתב רבינו הרמ"א ז"ל שלא יאכל בלילה הראשונה עד שיהא ודאי לילה **ויאכל קודם חצות לילה** וכנ"ל.

איברא הנראה לי ברור מדקדוק דברי רבינו הר"ן ז"ל שאינו סובר כחידושו של הפרי מגדים ז"ל, שהרי לר"ן ז"ל היה קשה כנ"ל מדוע צריכים לילפותא מיוחדת מקרא דבערב תאכלו מצות לחייב באכילה בליל פסח, וכן מדוע צריכים גזירה שוה דט"ו ט"ו לחייב לאכילה בליל סוכות, וקשה דהא והא יודעים אנחנו מהדין הכללי דחייב לאכול פת ביום טוב מדין שמחה, ועל זה הר"ן ז"ל תירץ דגבי **ליל פסח** הילפותא מקרא דבערב תאכלו מצות באה ללמד לחייבו "בדין מצה הראויה", דמדין הכללי דאכילת פת ביום טוב היה יוצא בליל פסח בכל פת ואפילו מצה העשירה, וגבי **ליל סוכות** הגזירה שוה דט"ו ט"ו מפסח באה ללמד לשיעור האכילה בליל סוכות דחייב לאכול יותר מכביצה, כי מהדין הכללי דאכילת פת ביום טוב די היה לו לאכול כזית או כביצה וכנ"ל.

ומבואר דהר"ן ז"ל חילק תירוצו, דפתח דבליל פסח הלימוד הוא על **איכות ומהות** הפת דבעינן מצה הראויה וסיים דהילפותא דהגזרה שוה מפסח לסוכות היא על **שיעור האכילה**, ואם איתא לחידושו של הפרי מגדים ז"ל שגם בליל סוכות צריך לאכול פת דומיא דלחם עוני, ברור שהיה לו לר"ן ז"ל לסיים במה שפתח ולומר דבגזירה שוה דט"ו ט"ו מפסח לסוכות ילפינן נמי דבעינן פת בסוכות כפת דפסח והוא לא עשה כן אלא עבר לדבר על שיעור הפת, ולענ"ד זה מראה בעליל דאינו סובר כפרי מגדים ז"ל, ודוק ועיי' בדברי רבותינו האחרונים שהביא ברבבות אפרים שם.

וראיה זו שהבאתי בס"ד לענ"ד יותר חזקה נכונה וחשובה מלומר דמה שהר"ן לא תירץ כפרי מגדים ז"ל הוי אומר דאינו סובר כדעתו, כי לסגנון ראייה באופן זה יש מקום למצוא דחיה, אבל לדרכינו מתבאר מדברי הר"ן ז"ל דלא כחידושו הפרי מגדים וכנ"ל ודוק היטב.

ולעצם שאלת רבותינו הנ"ל אמרתי בזמנו לתרץ דאם משום הדין הכללי דחייב אכילת פת ביום טוב שהוא מדין שמחה וכדכתב הרב המאירי הנ"ל בראש דברינו (ד"ה ונודע), אזי יוצא היה האדם אם היה אוכל הפת בתוספת יום טוב דגם אז שייך שמחה ונודע מדברי התוספות פסחים (צ"ט ב' ד"ה עד) ובקובץ שיעורים שם (אות ר"ב), אבל הילפותא דקרא דבערב תאכלו מצות, ללמדנו באה דרק בלילה יוצא ולא בתוספת ודוק. [ומצאתי אחר כך בשו"ת רבבות אפרים ח"ח (סימן) שהביא כתירוצו זה ע"ש].

ובגוף הענין אם בתוספת יום טוב נוהגים דיני שמחה - עיי' בט"ז או"ח (ס"ס תרס"ח), וביאור הגר"א יו"ד (סימן קצ"ו אות ו') והשוה לדבריו בביאור הגר"א כאן (סימן תרל"ט הנ"ל), ולגאון

הנצי"ב ז"ל בשו"ת משיב דבר (סימן ע"ג), והשוה למה שהביא בשמו תלמידו הגרא"ז מלצר ז"ל הועתק בשו"ת רבבות אפרים ח"ה (דל"ו ע"א), ועיין שם ח"ד (סימן ס"ה), ושו"ת דברי יחזקאל (סימן מ"ה ובהשמטות), ושו"ת ארץ צבי ח"ב (סימן ע"ח), ובספר משמר הלוי כתובות (מ"ז א') ואכמ"ל.

ח. בענין ובני ישראל עשו כאשר צוה ה' את משה

ויקרא (כ"ד כ"ג): "וידבר משה אל בני ישראל ויוציאו את המקל אל מחוץ למחנה וירגמו אותו אבן, ובני ישראל עשו כאשר צוה ה' את משה".

ובתרגום המיוחס ליונתן שם: "ובני ישראל עבדו למסמך ידיהון, ולמדחף, ולמצלב, ומלקבור" וכו'. הרי שהזכיר שבני ישראל עשו ארבעה דברים, ועיין בפירוש יונתן שם.

ורש"י ז"ל פירש: "ובני ישראל עשו, כל המצוה האמורה בסקילה במקום אחר, דחיה רגימה ותליה", הרי שהזכיר רק שלשה דברים, והרמב"ן ז"ל (שם) שכתב "ובני ישראל עשו וגו' אף לסמיכה, אף לדחיה, אף לתליה, אף ללא תלין נבלתו על העץ, כן הוא בתורת כהנים", והמיוחס ליונתן נקט את ארבעת הדברים שזכרו רז"ל בתורת כהנים ודוק.

סנהדרין (מ"ג א'): "ובני ישראל עשו כאשר צוה ה' מבעי ליה חד לסמיכה, וחד לדחיה", ופירש רש"י ז"ל: "סמיכה, וסמכו כל השומעים ידיהם. דחיה, דוחהו ומפילו מגובה בית הסקילה לארץ" וכו'.

ולא ידעתי מדוע בתלמוד הזכירו רק סמיכה ודחיה, ולא הזכירו שאר הדברים הנ"ל, ותו מדוע רש"י ז"ל בביאורו לתורה שם העתיק רק דחיה (כתלמודין) ותליה (כתורת כהנים) והשמיט סמיכה דתלמודין ודתורת כהנים, ורש"י ז"ל השמיט גם ולא תלין דתורת כהנים, והוסיף רש"י רגימה מה שלא נזכר לא בתלמודין ולא בתורת כהנים, וגם לכאורה אין צריך לזה שהרי מפורש במקרא שנגם וכל זה צ"ב, ורשמתי למזכרת.

ודע כי כבר הראתי בחיבוריי בס"ד בכמה מקומות שהתרגום המיוחס ליונתן משתית דבריו על מדברי רז"ל ובכל חומש מייסד דבריו על מדרש אחר על חומש בראשית מייסד דבריו על מדרש פרקי רבי אליעזר, ועל חומש שמות על המכילתא, ועל חומש ויקרא על הספרא הוא תורת כהנים, ועל חומש במדבר וחומש דברים על הספרי, ותועלת רבה יש למעיין כאשר ידע דבר זה עיין בחיבורי תורת יעקב (ר"ס נ"ח), ובקונטרס אחרון לחיבורי תורת יעקב (סימן י"ג דף תק"ח), ועוד שם (סימן ס"ב דף תקמ"ד), ובחיבורי טוב להודות ח"ג (סימן ט', וסימן י' דף ע'), ובחיבורי הדר יעקב ח"ב (סימן כ' הערה ו'), ובשאר חיבוריי, וצרף לכאן.